

Devaki Jain i Diane Elson oraz Marzycielki z Casablanki. UNDP. 2010

<http://www.casablanca-dream.net/>

Visions for a better world. From crisis to equality. URL <http://www.casablanca-dream.net/literature/Composite%20Paper-Vision%20for%20a%20better%20world-from%20economic%20crisis%20to%20equality.pdf>

Wizje lepszego świata: od kryzysu ekonomicznego do równości

W ciągu ostatnich 15 lat jakie upłynęły od IV Światowej Konferencji do spraw Kobiet w Pekinie w niektórych krajach, niektóre zobowiązania Platformy Działania¹ zostały zrealizowane dla niektórych kobiet. Działo się to w kontekście rosnących nierówności² pomiędzy krajami, grupami społecznymi, jak i pomiędzy kobietami. Globalizacja przyniosła szybki wzrost PKB oraz wzrost dobrobytu wielu ludziom w niektórych krajach rozwijających się. Nie stało się to jednak udziałem wszystkich, gdyż jednocześnie globalizacja wzmogła problemy związane z bezpieczeństwem żywnościowym³, z dostępem do wody⁴, co bardziej obciążało kobiety odpowiedzialne za dostarczanie wody pitnej⁵, z kryzysem energetycznym⁶, jak i ze zmianami klimatu i katastrofami ekologicznymi⁷. We wszystkich krajach kryzys finansowy z lat 2008/09 dostarczył nowe powody do przemyślenia polityki społecznej i ekonomicznej i do projektowania nowych koncepcji rozwoju, które zapewniłyby redystrybucję, inkluzję, sprawiedliwość społeczną i ekologiczne bezpieczeństwo dla wszystkich. Niniejszy artykuł jest wkładem do takich przemyśleń.

Artykuł ten jest produktem wielu dyskusji, które rozpoczęły się na spotkaniu w Casablance, w Maroku, w styczniu 2007 roku, gdzie grupa badaczek i aktywistek⁸ z różnych krajach odważyła się marzyć o

- 1 Konsensusowy dokument międzyrządowy, negocjowany przy współudziale kobiecych organizacji pozarządowych przyjęty na zakończenie IV Światowej Konferencji w sprawach Kobietach w Pekinie, w 1995 roku. Więcej na http://www.unic.un.org.pl/rownouprawnienie/platforma_dzialania.php
- 2 James B. Davies, Susanna Sandstrom, Anthony Shorrocks i Edward N. Wolff. World Distribution of Household Wealth. World Institute for Development Economics Research Uniwersytetu Narodów Zjednoczonych (UNU WIDER). 5 grudnia 2006. Carmen Deere i Cheryl Doss. „Gender and distribution of wealth in developing countries”. Raport UN WIDER 2006/115. Stephanie Seguino. Wystąpienie na Komisji Statusu Kobiet. ONZ: Nowy Jork. Marzec 2009.
- 3 The State of Food Insecurity in the World. Economic Crisis: Impact and Lessons Learnt. Economic and Social Department. FAO. Rzym: październik 2009.
- 4 Fall, Yassine. Paying the price. The costs of commoditization of food and water for women. Rabat. 2009. (Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).
- 5 Mernissi, Fatema. NGOs of the High Atlas. Casablanca. 1997.
- 6 Castaneda, Camey, Itza i Sarah Gammage. Gender dimensions of the global crises in the context of climate change. (Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).
- 7 „Growth is good... Isn't It?” The Guardian. 25 stycznia 2009.
- 8 Lista uczestniczek grupy z Casablanki jest dostępna www.casablanca-dream.net

świecie, gdzie ucisk jakiego doświadczają kobiety żyjące w kontekście ubóstwa może być usunięty za pomocą nowych strategii na rzecz postępu i dobrobytu⁹. Dyskusje te kontynuowano pod auspicjami UNDP w lipcu 2007 w Istanbule, a potem w październiku 2008 w Rabacie, Maroko. Na kolokwium w Rabacie przedmiotem dyskusji był raport *Assessing Development Paradigms Through Women's Knowledge*¹⁰, który składał się z 16 referatów zamówionych przez UNDP, do których odwołujemy się w niniejszym tekście. W lipcu 2009 roku grupa robocza spotkała się w South Center w Genewie, aby przedyskutować jak włączyć tezy z tychże referatów do raportu na sesję Komisji ds. Statusu Kobiet w 2010 roku. Niniejszy artykuł opiera się na projekcie tekstu, jaki wówczas powstał jak i na dyskusjach emajlowych jakie miały miejsce po spotkaniu.

Wyobrażamy sobie świat, który wzmacnia i rozbudowuje możliwości i kreatywność wszystkich ludzi. Nie zgadzamy się z ograniczoną interpretacją aktywności ekonomicznej jako efektywnych wyborów „racjonalnego ekonomicznego mężczyzny”. Zapożyczamy koncepcje aktywności ekonomicznej z feministycznej ekonomii politycznej, która ujmuje ją jako system zaopatrzenia, oparty na normach społecznych i strukturyzowany przez cele społeczne. Podważamy założenie, iż pozytywnym celem polityk anty kryzysowych jest powrót do „normalności”. Opowiadamy się za alternatywnymi rozwiązaniami, które nie tylko dostarczają efektywnej odpowiedzi na kryzys i jego negatywne skutki społeczne, ale także umożliwią transformację na rzecz bardziej sprawiedliwych i inkluzywnych gospodarek¹¹. Odnosząc się do alternatyw poddajemy refleksji pojęcia „sprawiedliwej gospodarki” i „ekonomicznej demokracji”. W centrum naszych rozważań jest wyobrażenie sobie instytucji, struktur i praktyk, które przekroczą ograniczenia „politycznej demokracji” i związane z nią prawa polityczne i obywatelskie. W praktyce oznacza ona wybory przedstawicieli do rad i organów prawodawczych, ale nic, lub niewiele wnosi, jeśli chodzi o wpływ ludzi na politykę gospodarczą. Polityka gospodarcza jest w coraz większym stopniu zdominowana przez interesy wielkiego biznesu¹². Ekonomiczna demokracja wymaga szacunku, ochrony i wdrażania całego spektrum integralnych praw człowieka, w tym także praw ekonomicznych i społecznych jak i politycznych i obywatelskich. Wymaga ona stworzenia „konstytucji ekonomicznej”, na wzór tej jaką Gandhi projektował dla Indii w 1928 roku:

Uważam, iż ekonomiczna konstytucja dla Indii jak i całego świata powinna opierać się na założeniu, iż żadna z objętych nią osób nie powinna cierpieć głodu czy braku odzieży. Innymi słowy, każda jednostka powinna mieć dostęp do takiej pracy, która zabezpieczy podstawy [ich] życia. Ten ideał może być powszechnie zrealizowany tylko wtedy, gdy masy mają kontrolę nad środkami produkcji i podstawowymi środkami do życia... Zaniedbanie

9 Rethinking Poverty. Report on World's Social Situation 2010. Wydział Polityki Społecznej i Rozwoju. Departament ds. Społecznych i Ekonomicznych ONZ. Nowy Jork. 2010.

10 Autorkami rozdziałów są Diane Elson, Devaki Jain, Stephanie Seguino, Lourdes Beneria, Naoko Otohe, Lanyan Chen, Marta Nunez Sarmiento, Itza Castaneda i Sarah Gammage, Jael Silimann, Hiroko Hara, Hope Chigudu, Patricia MacFadden, Renana Jhabvala, Sakiko Fukuda-Parr, Solita Collas Monsod i Yassine Fall.

11 Rethinking Poverty. Report on World Social Situation. Division for Social Policy and Development. United Nations Department for Social and Economic Affairs. Nowy Jork. 2010.

12 Makandiwe, Thandika. The political economy of privatisation in Africa. W: From Adjustment to Privatisation in Africa. Conflict, Controversy and Consensus? Giovanni Andrea Cornea i Gerald K. Helleiner, współred. Nowy Jork. St. Martin's Press. 1994

tej prostej zasady jest przyczyną nędzy, której dzisiaj jesteśmy świadkami nie tylko w Indiach ale także innych regionach świata¹³.

W pierwszej części tego raportu odnosimy się do genderowego wymiaru obecnie trwającego kryzysu, nie tylko kryzysu finansowego i kryzysu zatrudnienia, ale także kryzysu żywności, wody, energii, paliw, opieki, jak i niszczenia środowiska.

W części drugiej raportu ilustrujemy nierówny postęp we wdrażaniu Platformy Działania z Pekinu, biorąc przy tym pod uwagę, iż niektóre przykłady owego „postępu” opierają się na rozwoju, który jest społecznie i ekologicznie nietrwały i generuje nierówności¹⁴.

W trzeciej części raportu dyskutujemy wyzwania i możliwości, jakie otwierają się przed ruchem feministycznym i kobiecym w ich poszukiwaniu lepszego i bardziej równego świata.

W części czwartej przedstawiamy propozycje polityki gospodarczej, która wspierać będzie bardziej równy, sprawiedliwy, pokojowy i demokratyczny świat, gdzie w pełni realizowane są założenia Platformy Działania z Pekinu, zarówno dla kobiet jak i dla mężczyzn.

Część 1.

KRYZYSY WSPÓŁCZESNEGO ROZWOJU

To, co w ciągu ostatnich dwóch lat wydarzyło się w globalnej gospodarce to nie tylko spadek globalnego GDP. Mamy do czynienia z zespołem powiązanych ze sobą kryzysów, a niektóre ich wymiary, związane z bezpieczeństwem żywnościowym i paliwowym, czy zmianą klimatu poprzedziły kryzys finansowy, który wybuchł we wrześniu 2008 roku. Źródłową przyczyną tych kryzysów są koncepcje i polityki ekonomiczne, oraz miary postępu, które przesunęły cele międzynarodowego i narodowego rozwoju od poprawy ludzkiego dobrostanu na rzecz wzrostu zysków.¹⁵

Główną cechą kryzysu, za zarazem kluczem do wieloletniego przeciwdziałania mu jest wzrost nierówności między i wewnątrz krajów. Problem ten można ująć jako lukę między wzrostem płać a wzrostem produktywności. W ciągu ostatnich trzech dekad produktywność rosła we wszystkich niemal krajach, co powinno prowadzić do wzrostu płać i dochodów. Zamiast tego jednak w Stanach Zjednoczonych, w Europie, w Afryce Subsaharyjskiej, na Bliskim Wschodzie, w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach udział pracowników w dochodzie narodowych malał. Wzrostowi zysków towarzyszył wzrost

13 Ghandi, Mahatma, K. Young India. 15 listopada 1931. str 381

14 Stephanie Seguino. The way forward in the 2008 economic crisis. Does Stieglitz Commission report go far enough? Referat przedstawiony na DAWN Development Debates, 18-20 stycznia 2010. Port-a-Piment, Mauritius.

15 Stephanie Seguino. The global economic crisis, its gender implications and policy responses. Raport przygotowany na interaktywny panel ekspertów. Gender Perspectives on the Financial Crisis na 53-iej sesji Komisji do spraw Statusu Kobiet. ONZ, Nowy Jork, 2-13 marca 2009, str. 10

nierówności. Drugi aspekt tego problemu to wzrost udziału zysków z działalności finansowej i z odsetek w dochodach. Po części, wdrażanie celów anty-inflacyjnych (wykorzystanie polityki monetarnej, aby utrzymywać inflację na poziomie zerowym lub zbliżonym) przyczyniło się do wzrostu dochodów właścicieli kapitału. Wysokie stopy procentowe i niska inflacja podwyższyły rzeczywiste stopy zysków z inwestycji finansowych.¹⁶

Aczkolwiek era neoliberalna, jaka zaczęła się we wczesnych latach 80. XX wieku wygenerowała niesłychane możliwości wzrostu produkcji na potrzeby indywidualnej konsumpcji to jednocześnie pogłębiła ludzkie cierpienie i wykluczenie społeczne. W tym okresie, jak podkreśla Międzynarodowa Organizacja Pracy, udział płac w produkcie krajowym brutto obniżył się praktycznie we wszystkich krajach.¹⁷ Zdaniem byłego prezesa Banku Rezerw Indii doszło do nadmiernej finansjalizacji gospodarki.

Sektor finansowy rozwijał się szybciej od sektora towarów i usług. Oznaczało to, iż wzrost pieniądza stał się celem samym w sobie, a nie środkiem do zabezpieczania ludzkich potrzeb jak żywność, paliwa, zdrowie, edukacja. Nadmierna finansjalizacja prowadziła do zwiększania dochodów nielicznej grupy ludzi kosztem wzrastających nierówności... Nadmierne nierówności prowadziły do obniżenia zagregowanego popytu. Nadmiernej finansjalizacji towarzyszył także wzrost liczby transakcji, nadmierne lewarowanie i nadmierne ryzyko. Nadmierne lewarowanie oznacza, iż transakcje zawierano przede wszystkim z udziałem cudzych, a nie własnych środków. Nadmierne ryzyko ma miejsce wtedy, kiedy jednostki i instytucje są przeświadczeni o udziale w zyskach bez ponoszenia udziału w stratach, szczególnie jeśli ich dochody zależą od krótkoterminowych zysków.¹⁸

Prezes Instytucji Nadzorującej Usługi Finansowe w Zjednoczonym Królestwie argumentował, iż szczególnie w centrach finansowych w bogatych krajach było zbyt wiele społecznie nieużytecznej działalności bankowej.¹⁹

Kryzys finansowy znalazł się w nagłówkach gazet w czwartym kwartale 2008 roku, kiedy banki w Stanach Zjednoczonych i w wielu krajach Europy były na skraju upadku. Banki te zmniejszyły kredyty dla gospodarstw domowych i firm, wskutek czego gwałtownie spadła produkcja, konsumpcja i zatrudnienie. Dla gospodarek krajów rozwijających się oznaczało to zmniejszenie zapotrzebowania na eksport, zmniejszenie napływu inwestycji, w tym także dochodów przekazywanych przez migrantów. Kryzys finansowy stał się kryzysem podstaw do życia, wzrosło bezrobocie, płace uległy stagnacji lub zostały obniżone, przy czym skutki kryzysu były nierówne²⁰. Kraje, które nie w pełni zliberalizowały

16 Ibid.

17 World of Work Report 2008. Income Inequalities in the Age of Financial Globalization. International Institute for Labour Studies. Międzynarodowa Organizacja Pracy. Genewa. 2008.

18 Reddy, YV. Life after the global financial crisis. Wykład dla upamiętnienia S. Ranganathana, wygłoszony przez byłego gubernatora Banku Rezerw Indii. India International Centre. New Delhi, 30 listopada 2009.

19 Financial Services Authority chairman backs tax on socially useful banks. Guardian, 27 sierpnia 2009.

20 Fukuda-Parr, Sakiko. Human impact of global economic crisis: gender and human rights. Rabat, 2008. (Esej w

swój sektor bankowy zachowały pewną zdolność sterowania finansami w społecznie użytecznym kierunku, i wypadły na tym lepiej niż kraje, które w pełni zliberalizowały swój sektor bankowy i oddały dystrybucję kredytu siłom rynku.

Kryzys finansowy nastąpił w ślad za głębokim kryzysem surowcowym. W wielu krajach zmiany w sposobach użytkowania ziem uprawnych do jakich doszło pod wpływem nacisków urbanizacji, degradacji środowiska, konkurencji o zasoby wody, wykorzystanie ziem uprawnych na produkcję biopaliw czy w celach przemysłowych już przed kryzysem finansowym doprowadziły do spadku produkcji zbóż²¹ i znaczącego wzrostu w cenach żywności. W okresie od lipca 2007 do lutego 2008 światowe ceny żywności wzrosły o 55 proc.²² W międzyczasie szybkość z jaką rosły ceny żywności zmniejszyła się, ale z kolei w innych krajach dewaluacja sprawiła, iż ceny żywności rosły. Nawet w tych krajach, gdzie ceny żywności zostały ustabilizowane, odnowienie wzrostu gospodarczego sprawi, iż o ile nie dojdzie do zmian strukturalnych, zaczną one ponownie rosnąć, co ma już miejsce na przykład w Indiach²³.

W tym samym okresie kiedy rosły ceny żywności, ceny ropy były niesłychanie niestabilne co ma poważne konsekwencje dla modeli rozwoju zbudowanych wokół dużej konsumpcji paliw od niej pochodnych. Ropa jest zasobem nieodnawialnym, a punkt, w którym podaż ropy zacznie się zmniejszać, tzw. szczyt ropy jest już nieodległy. W tle kryzysu surowcowego jest wolniejszy, ale w swych skutkach o wiele bardziej zębny proces zmian klimatycznych, spowodowany przez wzory produkcji i konsumpcji uzależnione od intensywnego wkładu paliw kopalnych, jakie najpierw rozwinęły się w bogatych krajach, a potem zostały przyjęte przez kraje rozwijające się, w imię postępu i modernizacji.²⁴

Kryzys finansowy został poprzedzony przez wyłaniający się kryzys opieki, który wiąże się ze starzeniem się populacji w krajach bogatych, oraz w krajach o średnich dochodach. W niektórych biedniejszych krajach poprzedził go także kryzys nadzwyczajnych wyzwań zdrowotnych. Wszystko to wiąże się ze zwiększonym zapotrzebowaniem na opiekę ze strony gospodarstw domowych, społeczności czy grup wolontariuszy i ma miejsce w tym samym czasie, kiedy rosną wymagania wobec kobiet, które tradycyjnie odpowiadają za większość pracy opiekuńczej, aby wykonywały więcej płatnej jak i niewynagradzanej pracy. Wraz ze wzrostem zatrudnienia kobiet i z feminizacją zatrudnienia (wzrost udziału kobiet w ogólnej liczbie zatrudnionych) w wielu krajach wzrastają napięcia wokół godzenia niewynagradzanej domowej pracy opiekuńczej i płatnej pracy na rynku. W krajach bogatych i w

przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

21 The State of Food Insecurity in the World, FAO, 2009; Parry M. et al, Climate change and hunger: responding to the challenge. World Food Program, The International Food Policy Research Institute, The New York University Centre on International Cooperation, the Graham Institute at Imperial College Londyn, Walker Institute, University of Reading, University of Reading, listopad 2009.

22 Konferencja prasowa, dyrektora Światowego Programu Żywnościowego nt kryzysu cen żywności. UN Department on Public Information. New and Media Division. Nowy Jork, 24 kwietnia 2008.

23 Food prices rise at fastest pace in 11 years. Mint, 11 grudnia 2009.

24 Castaneda, Camey Itza i Sarah Gammage. Gender dimensions and global crisis in the context of climate change. Rabata, 2008 (Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

krajach o średnich dochodach gospodarstwa domowe odpowiadają na te wyzwania poprzez zatrudnianie migrantek, co powoduje przemieszczanie się „głodu czasu” w pracy opiekuńczej do nisko-dochodowych gospodarstw domowych w biedniejszych społecznościach i krajach²⁵. W krajach o średnich dochodach, jak n.p. w tych w Ameryce Łacińskiej podobne skutki przynosi spadek współczynnika rozrodczości oraz feminizacja migracji. Z punktu widzenia kobiet, które muszą „żonglować” swoim czasem na płatną pracę i obowiązki opiekuńcze, zatrudnienie domowej służącej rozwiązuje ich problemy. Ale dla kobiet które wykonują pracę płatnych pomocy domowych wiąże się to z bardzo niskimi wynagrodzeniami bez zabezpieczeń socjalnych, oraz, zwłaszcza dla tych które mieszkają u pracodawców oznacza długie godziny pracy, brak prywatności, a niekiedy także wykorzystanie seksualne.²⁶

Z tymi wszystkimi kryzysami ściśle związany jest kryzys wartości. Neoliberalny rozwój wytworzył konsumenne społeczeństwo, gdzie wartość ludzi i zasobów środowiska jest ujmowana z perspektywy finansowej. Nieprzyzwoicie wysokie bonusy dla bankierów (w większości mężczyzn) i pośredników finansowych i rabunkowe niszczenie środowiska to dwa skrajne przykłady tego samego przeobrażenia wartości.

„Ostrzegliśmy do czego to prowadzi”

Kryzys finansowy zaskoczył ekonomistów, którzy stawiali na piedestale efektywność neoliberalnego rozwoju. Ale też wiele środowisk, w tym ruchy działające na rzecz sprawiedliwości społecznej, na rzecz praw kobiet, uczestnicy Światowych Forów Społecznych, ekonomiści wrażliwi na problemy równości, w tym ekonomistki feministyczne, keynsiści, strukturaliści, marksiści, jak i inni, z ONZ, z ośrodków uniwersyteckich i społeczeństwa obywatelskiego ostrzegało przed głębokimi problemami neoliberalnego kapitalizmu. Od wielu lat organizacje systemu ONZ, poprzez publikacje takie jak *World Economic Situation and Prospects*²⁷ czy *Trade and Development Report*²⁸ zwracały uwagę na podatność na kryzysy globalnej gospodarki i na nierównowagę i niestabilność globalnych przepływów kapitału finansowego. Krytyki i ostrzeżenia co do zagrożeń płynących z neoliberalnego kapitalizmu znaleźć można na stronach internetowych takich organizacji jak IDEAS czy Międzynarodowa Grupa Robocza ds. Gender i Makroekonomii (IGTN) czy Sieć Międzynarodowej Ekonomii²⁹. Niedawno opublikowany raport ONZ o *Światowej sytuacji społecznej*³⁰ zawiera ostrzeżenia przed skutkami ścieżki jaką wybrały międzynarodowe grupy decyzyjne. Autorzy raportu nie tylko kwestionują jak

25 Beneria, Lourdes. Globalization, labour and women's work. (Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

26 Gender, remittances, and development, Feminisation of migration. United Nations International Research and Training Institute for the Advancement of Women. (INSTRAW), 2007.

27 *World Economic Situation and Prospects 2006, 2007 and 2008*, opublikowany przez Department of Economic and Social Affairs, the United Nations Conference on Trade and Development i pięć regionalnych Komisji Narodów Zjednoczonych: 2006, 2007 and 2008

28 *Trade and Development Report 2007 i 2008*. United Nations Conference on Trade and Development, 2007 i 2008

29 <http://ideas.repec.org>, www.genderandmacro.org.com, www.internationaleconomics.net

30 *Rethinking Poverty: Report on the World's Social Situation 2010*. UN DESA, 2010.

decydenci mierzą ubóstwo i dobrobyt, ale także przyjmowane przez nich strategie rozwoju gospodarczego. Stwierdzają:

Najwyższy czas, aby przemyśleć koncepcje, pomiary i polityki wobec ubóstwa. Aby zredukować ubóstwo i poprawić poziom życia współczesnych i przyszłych pokoleń niezbędne są bardziej wszechstronne strategie działania, które w centrum działania stawiają pracę na godziwych warunkach³¹.

Wpływ kryzysu na kobiety i mężczyzn, na dziewczynki i chłopców

Kryzysy finansowy, żywnościowy i paliwowy są w różny sposób doświadczane w różnych krajach i przez różne grupy ludzi. Niemniej jest wiele podobieństw w doświadczeniach kobiet z nisko i średnio-dochodowych grup społecznych co wynika z ich nierównej i niekorzystnej pozycji na rynku pracy, w sferze produkcji, w domu, w administracji publicznej.

Jeden z najbardziej widocznych skutków kryzysu finansowego dotyczy spadku zatrudnienia na formalnym rynku pracy zarówno w sektorze prywatnym jak i publicznym. To czy kobiety czy mężczyźni w większym stopniu tracą pracę zależy od struktury gospodarki. Jeśli spada popyt na towary, które są produkowane głównie przez kobiecą siłę roboczą (jak w przemyśle odzieżowym), kobiety stracą więcej miejsc pracy niż mężczyźni, co już dzisiaj ma miejsce w Kambodży, jak i w wielu krajach w Azji i w Afryce.³² Jeśli spada zapotrzebowanie na produkty czy surowce wytwarzane w sektorach, które zatrudniają więcej mężczyzn (jak w przemyśle wydobywczym), zostaną oni bardziej dotknięci bezrobociem niż kobiety, co dzieje się na przykład w Zambii. Także tu można znaleźć wyjątki od reguły. W wielu krajach przemysł budowlany był szczególnie dotknięty przez kryzys, co często prowadziło do utraty zatrudnienia przez mężczyzn, ale na przykład w Indiach w budownictwie zatrudnionych jest bardzo dużo kobiet. Drugi czynnik to zróżnicowanie pod kątem prywatnego i publicznego sektora gospodarki. W wielu krajach sektor publiczny zatrudnia więcej kobiet. Jeśli sektor prywatny będzie bardziej zagrożony, co stało się w wielu krajach, zatrudnienie mężczyzn będzie spadać. W średnim czasie, jeśli kryzys wiąże się z cięciami wydatków publicznych bardziej będzie zagrożone zatrudnienie kobiet. Reperkusje pierwszej fali spadku zatrudnienia kobiet i mężczyzn przełożą się na formalne i nieformalne zatrudnienie w innych sektorach gospodarki oraz na niewynagradzaną pracę w gospodarstwach domowych i na rzecz lokalnych społeczności.

Wpływ na nieformalny rynek pracy jest trudny do uchwycenia. Oficjalne przeglądy zatrudnienia nie uwzględniają tego sektora, można go zobaczyć co najwyżej za pomocą specjalnych badań, na przykład badań partycypatywnych przeprowadzanych z kobietami przez feministyczne badaczki³³. Ranjanben

31 Ibidem

32 Sirimanne Shamika. Wystąpienie pisemne, zgłoszone do Interaktywnego Panelu Ekspertów Komisji do spraw Statusu Kobiet. 53 sesja. Emerging Issues. Gender perspectives on financial crisis. Nowy Jork. 2-13 marca, 2009.

33 "Women and Men in the Informal Economy: Key Facts and New MDG3 Indicators." Women in Informal Employment Globalising and Organising (WIEGO) Network, Realizing Rights and Self-Employed Women's

Parmar, członkini SEWA, NGO, który zajmuje się poprawą sytuacją kobiet żyjących w ubóstwie w Indiach wołała: „Skąd się wzięła ta recesja, kto ją nam przysłał?” Wraz z córką zarabia ona na życie zbieraniem śmieci i segregacją odpadów. Spadek cen na wtórne surowce raptownie zmienił warunki jej życia. Ceny na metal, miękki plastik, gazety, kości spadły w Ahmedabadzie o 60 %. Wskutek tego Ranjaben Parmar nie ma pieniędzy na czesne i inne wydatki, a dzieci przestały chodzić do szkoły i razem z nią segregują odpady i podejmują inne prace zarobkowe.³⁴

Doświadczenia Ranjanben Parmar i jej dzieci są typowe dla wielu biednych kobiet na całym świecie. Dystrybucyjne skutki recesji są zazwyczaj wysoce nierówne. Sytuację gospodarstw domowych, które utraciły prace i dochody mogą pogarszać nieprzemysłane cięcia wydatków socjalnych podjęte w celu szybkiego zbilansowania budżetu. Jak pokazały analizy skutków wschodnioazjatyckiego kryzysu finansowego z 1997 roku, szybki wzrost ubóstwa i pogorszenie się wskaźników zdrowia i wykształcenia było spowodowane zarówno przez spadek dochodów jak i przez ograniczenie usług publicznych³⁵. Badania UNICEF w Indonezji wskazały na ograniczenie korzystania z publicznej ochrony zdrowia przez osoby, których nie było stać na uczestniczenie w opłatach, jak i na brak podstawowych leków.³⁶

Utrata prac przez kobiety stawia je w gorszej sytuacji niż mężczyźni. Kobiety bywają ubezpieczone od bezrobocia na gorszych warunkach niż mężczyźni, oraz mają ograniczony dostęp do szkoleń zawodowych. Częściej od mężczyźni znikają ze statystyk rejestrowanego bezrobocia. Częściej niż mężczyźni przechodzą do niskopłatnej, niepewnej pracy w nieformalnej gospodarce, gdzie już i tak ma miejsce przewaga zatrudnienia kobiet.

Ponadto, wiele kobiet, które wcześniej nie pracowały zawodowo, aby zrekompensować utratę dochodów z pracy ich mężów, po kryzysie podejmuje pracę w nieformalnej gospodarce. Skutkuje to ich przeciążeniem pracą płatną i pracą domową, podczas gdy na mężczyznach utrata stałej pracy wymusza bezczynność.

Gospodarka nieformalna nie zabezpiecza kobietom alternatywnych środków do życia, nie jest ona odporna na kryzys finansowy. Aby pokazać te skutki konieczne są specjalne badania, gdyż standardowe badania pomijają gospodarkę nieformalną. Na przykład Narodowa Komisja do spraw Przedsiębiorstw w Sektorze Nieformalnym, jaką powołał rząd Indii dowiodła, iż wpływy kryzysu nie ograniczył się do gospodarki formalnej, lecz o wiele silniej wpłynął na przedsiębiorstwa z nieformalnego sektora, przy czym sytuacja pracowników tego sektora nie poprawiała się nawet w okresie szybkiego wzrostu gospodarczego w Indiach.³⁷

Association. Publikacja publikacja dostępna na www.wiego.org/publications/Women-Menin- Informal-Employment.pdf (31 stycznia 2010)

34 Jhabvala, Renana. "Paper on Financial Crisis Based on the Experiences of the Self-Employed Women's Association (SEWA)" presented at a consultation on the Gender Dimension of the Economic Crisis between the Committee of Feminist Economists and the members of the Planning Commission of India, 28 Apr 2009: Delhi

35 Sirimanne, Shamika. 53rd CSW, *The Gender Perspectives of the Financial Crisis*, March 2009. p 4.

36 UNICEF Background Paper on Key Facts on the Nature and Size of the Crisis, accessed on 31 January 2010 and available at www.unicef.org/voy/media/BACKGROUNDER%281%29.pdf.

37 NCEUS Report. "Report on Conditions of Work and Promotion of Livelihoods in the Unorganised Sector." New

W okresach szybkiego wzrostu gospodarczego w Indiach (1993/94 – 2004/05) konsumpcja bardzo szybko wzrosła w grupie 20 % najzamożniejszych gospodarstw domowych, natomiast korzyści z wzrostu gospodarczego pominęły większość ludności, która zatrudniona jest w gospodarce nieformalnej. Wyżej wzmiankowany raport NCEUS wskazywał, iż kryzys wzmocnił niechęć banków do udzielania kredytów przedsiębiorstwom z nieformalnego sektora³⁸. Wraz z kryzysem zmniejsza się popyt na towary, które wytwarzają najubożsi pracownicy sektora nieformalnego, co zmniejsza ich dochody i ma szkodliwe skutki dla nich i ich dzieci.³⁹

Jeśli wpływ kryzysu na gospodarkę nieformalną nie jest dobrze widoczny i zrozumiały, to już niemal w ogóle nie jest dostrzegany wpływ kryzysu na gospodarkę nieodpłatną [ekonomia opieki – przyp. tłum.], gdzie potrzeby gospodarstw domowych tak rodzin jak i przyjaciół są zabezpieczane z pracy poza rynkiem (produkcja żywności i odzieży na własne potrzeby, zbieranie opału, dostarczanie wody, budowanie domu i prace domowe na rzecz podtrzymania rodziny). Chociaż mężczyźni i chłopcy mają swój udział w nieodpłatnej pracy, to większość tej pracy wykonywana jest przez kobiety i dziewczynki. Wzrostowi udziału kobiet w rynku płatnej pracy nie towarzyszył porównywalny wzrost udziału mężczyzn w pracy domowej. Nawet jeszcze przed kryzysem z początku XXI wieku, dzienna ilość godzin pracy kobiet i dziewczynek była wyższa niż mężczyzn i chłopców⁴⁰. Kryzys wydłuża dzień pracy, a także intensyfikuje pracę kobiet i dziewczynek, co ma skutki dla ich zdrowie i wpływ na edukację, które są często nieodwracalne, nawet jeśli gospodarka ponownie zacznie się rozwijać. Biorąc pod uwagę wcześniejsze doświadczenia, praca kobiet i dziewczynek jest dla rodzin ostatnią deską ratunku w kontekście kryzysu. W żadnym kraju nie są prowadzone badania, które pozwolą to uchwycić w skali narodowej. Chociaż coraz więcej krajów bada budżety czasu gospodarstw domowych, które pokazują zakres pracy domowej, raporty z tych badań przygotowywane są w dużych przedziałach czasu (5 lat), podczas gdy raporty z badań czasu pracy płatnej są dostępne po okresie kwartalnym lub rocznym. Ukryte koszty obciążenia gospodarki opiekuńczej skutkami kryzysu mogą pokazać tylko specjalne badania partycypatywne, w tym badania feministyczne. Aby uwidocznic te koszty i zaproponować korygujące rozwiązania w polityce społecznej potrzebna jest wiedza kobiet, osadzona w doświadczeniach i realiach gospodarki. Odniesiemy się do tego w trzeciej części tego raportu.

Jeszcze przed kryzysem finansowym w wielu krajach warunki życia kobiety i mężczyzn pogarszały się z powodu kryzysu żywnościowego, paliwowego, jak z wskutek zmian klimatycznych. Tutaj także mamy do czynienia ze zróżnicowaniem skutków pod kątem płci. W przeważającej mierze na kobietach spoczywa obowiązek zapewnienia pożywienia rodzinom, w tym zakupy i gotowanie posiłków. Szybki wzrost cen żywności bardzo mocno obciąża budżety kobiet z niskodochodowych gospodarstw

Delhi: Dolphin Printo, 2007. The NCEUS was set up as an advisory body and watchdog for the informal sector as a part of the Ministry of Small Scale Industries, Government of India.

38 Devaki Jain, *Economic Crisis and Women: A Draft Review of Selected Sources of Knowledge*, *Mainstream*, Vol XLVII No 27, New Delhi, 2009

39 "Women and Men in the Informal Economy: Key Facts and New MDG3 Indicators." WIEGO Network.

40 Elson, Diane. *Progress of the World's Women*, UNIFEM 2000; Jain, Devaki: "Valuing Work: Time as a Measure" *Economic and Political Weekly*, Vol. XXXI, No. 43, October 25, 1996;

domowych, które często rezygnują z jedzenia, aby zapewnić podstawowy posiłek dzieciom. Niedożywienie w okresie ciąży i dzieciństwa ma nieodwracalny wpływ na zdolności rozwojowe dziecka.

Wzrost cen ropy przyczynił się do wzrostu zainteresowania produkcją biopaliw. W niektórych krajach istnieją uzasadnione obawy, iż produkcja biopaliw pozbawi rolniczki dostępu do ziemi, do której miały tradycyjne uprawnienia. Na przykład Narodowa Misja Produkcji Biopaliw przyjęta przez rząd Indii zakłada przeznaczenie 400 000 hektarów nieużytków na produkcję bio-ropy (bio-diesel) z niespożywczych ziaren olejowych. Ponadto, znaczne obszary ziem uprawnych na wybrzeżach są przeznaczane na specjalne strefy ekonomiczne (produkcja na eksport) lub na ośrodki turystyczne, co wiąże się z nastawieniem strategii rozwoju na produkcję na eksport⁴¹.

Stwarza to zagrożenia co do dostępu do żywności i podstaw do życia kobiet, którym ta ziemia zabezpiecza ich potrzeby pożywienia, opału i paszy dla zwierząt domowych. Także zmiana klimatu niesie skutki zróżnicowanie pod kątem płci. Wraz ze wzrostem temperatur, wysychaniem powierzchniowych źródeł wody i ginięciem lasów kobiety są zmuszone poświęcać więcej czasu na zapewnienie wody i opału. Zwiększy się występowanie chorób takich jak malaria czy cholera i innych chorób związanych z wodą [water borne diseases], co spowoduje większe obciążenie kobiet pracą opiekuńczą⁴². Nie wystarczy tylko stabilizować finanse, wzrost gospodarczy i poziom zatrudnienia. Adekwatna odpowiedź na finansowe i ekonomiczne kryzysy musi wziąć pod uwagę wszystkie wymienione wyżej czynniki.

Reakcje rządów na kryzys finansowy

Reakcje rządów na kryzys można podsumować jako rekompensatę złych długów bankom ([bail-out], fiskalne i monetarne zachęty dla wybranych firm i sektorów, aby wesprzeć wzrost gospodarczy, oraz zaciskanie pasa [austerity measures] dla pozostałych. Bardzo mało uwagi przywiązywano do innych wymiarów kryzysu, w tym do zabezpieczenia praw kobiet. Głównym celem była stabilizacja systemu, a nie jego inne ukierunkowanie.

Wprawdzie podjęto pewne nieśmiałe kroki na rzecz wzmocnienia międzynarodowego systemu regulacji i nadzoru nad bankami i innymi instytucjami finansowymi, ale okazja, aby przeciwstawić się ich dominacji i stworzyć społecznie użyteczne banki nie została wykorzystana. Celem był jak najszybszy powrót do „stanu normalnego”, chociaż to co było „normalne” przed kryzysem było głęboko wątpliwe i zdecydowanie niestabilne. Pojawiają się wątpliwości co do przyjętych rozwiązań. Jak stwierdził szef Banku Rezerw Indii „wyjście z kryzysu nie może polegać na powrocie do przedkryzysowego stanu normalnego, ponieważ to on właśnie przyczynił się do kryzysu”.⁴³

41 Report of the Committee on Development of Bio-fuel, Planning Commission, Government of India. Dostępny na http://planningcommission.nic.in/reports/genrep/cmtt_bio.pdf (30 stycznia 2010)

42 Castaneda-Camey, Itza i Sarah Gammage. "Gender Dimensions and Global Crisis in a Context of Climate Change." Rabat 2008. (Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

43 Reddy, YV. "Life After the Global Financial Crisis." Ibid.

Większość bogatych krajów i wiele dużych krajów z grupy średniodochodowej starała się przeciwdziałać skutkom kryzysu finansowego poprzez wspieranie systemu bankowego oraz wzmacnianie popytu za pomocą bodźców fiskalnych i polityki monetarnej. Inwestycje w infrastrukturę, na przykład w budowę dróg były jednym z ważnych elementów pakietu anty-kryzysowego w wielu krajach. W wielu krajach, z wyjątkiem Indii, nie zapewnia to pracy kobietom. W różnych prowincjach w Chinach kobiety stanowią od 60 proc. do 80 proc. siły roboczej w rolnictwie i odpowiadają za bezpieczeństwo żywnościowe i opiekę.⁴⁴ Niemal we wszystkich krajach, inwestycje w infrastrukturę społeczną, w tym w miejsca pracy w oświacie i w ochronie zdrowia zapewniłyby poprawę zatrudnienia kobiet.

Relaksacje podatkowe czy dotacje do inwestycji są zazwyczaj kierowane do wielkich firm, głównie w przemyśle motoryzacyjnym. Sektor nieformalny musi zdawać się na powolne efekty „spływania z góry” zapotrzebowania na ich produkty. W kontekście kryzysu rządy zwracały więcej uwagi na ochronę socjalną i zachowały warunkowe jak i bezwarunkowe transfery gotówkowe. Redystrybucja jest oczywiście pożądana, ale nie wystarczy. Należy zwracać uwagę na przekształcanie systemów produkcji i konsumpcji, aby wspierały równość.

Nie wszystkie kraje miały możliwość zastosowania fiskalnych bodźców, aby przeciwdziałać skutkom kryzysu, a te kraje, które je wprowadziły, były szybko zmuszane do podejmowania radykalnych oszczędności po stronie wydatków. Zrewidowana została rola Międzynarodowego Funduszu Walutowego, aby wspierał kraje z ograniczonymi przychodami podatkowymi, co wpływało na ich możliwości wyjścia z kryzysu.⁴⁵ Kraje nisko i średnio-dochodowe nie mają obecnie innego źródła pozyskania krótkoterminowych pożyczek, aby umożliwić im funkcjonowanie w okresie recesji. MFW twierdzi, iż w przypadku niektórych krajów poluzował makroekonomiczne kryteria dostępu do pożyczek⁴⁶, ale nadal warunkiem ich uzyskania jest wprowadzanie neoliberalnych polityk jak liberalizacja dostępu do rynków czy cięcia wydatków publicznych, co skutkuje dalszym spadkiem zatrudnienia i dochodów.

Perspektywa genderowa w polityce anty-kryzysowej

Kobiece organizacje rozwijały wiedzę i podejmowały analizy genderowych wymiarów kryzysu finansowego, oraz organizowały się, aby ich głos był słyszalny w polityce. W dialogu społecznym na temat projektowania polityk w odpowiedzi na azjatycki kryzys finansowy kobiety niemal nie były

44Chen, Lanyan. "Equity in Post-Crisis China: A Feminist Political Economy Perspective." (Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

45 Ghosh, Jayati. "IMF: Back from the Dead." *Mint*, 23 Nov 2009, dostęp 30 stycznia 2010, na stronie www.livemint.com/2009/11/23221431/IMF-back-from-the-dead.htm.

46 "IMF Support for Low-Income Countries" IMF Factsheet dostępna na stronie <http://www.imf.org/External/np/exr/facts/poor.htm> Fall, Yassine. "G20 IMF Bailout: What would the IFI Austerity Package Mean for Women's Economic Security?"

reprezentowane, toteż tym razem organizacje chciały zapobiec powtórzeniu się tej sytuacji⁴⁷.

Zespół Gender Programu ONZ ds. Rozwoju (UNDP), Instytut ONZ ds. Kobiet (UNIFEM) Międzynarodowa Organizacja Pracy i inne organizacje systemu ONZ podjęły dyskusje na temat sytuacji kobiet w kontekście kryzysu finansowego. Międzynarodowe sieci, takie jak WIEGO (Women in Informal Employment Globalizing and Organizing), AWID (Association for Women's Rights in Development), IAFFE (International Association for Feminist Economics), DAWN (Development Alternatives with Women for a New Era) and the Women's Working Group on Financing for Development zaczęły analizować genderowe skutki kryzysu jak i polityki przeciwdziałania kryzysowi. Analogiczne działania podjęto na poziomie krajowym regionalnym, jak na przykład konferencja na temat gender i kryzysu finansowego zorganizowana w lipcu 2009 w Meksyku przez rząd tego kraju i organizacje systemu ONZ. W Indiach, Komisja Planowania zaprosiła Komitet ds. Ekonomii Feministycznej na konsultacje na temat genderowych wymiarów globalnego i finansowego kryzysu.⁴⁸ W tych różnych miejscach kobiety artykułowały zastrzeżenia, iż zarówno w skali międzynarodowej jak i na poziomie narodowym polityki pokryzysowe i systemy zarządzania zawierają te same rozwiązania, które wcześniej doprowadziły do kryzysu⁴⁹.

Z punktu widzenia grupy z Casablanki nie wystarczy zwracać uwagę na to, aby kobiety miały równy udział w miejscach pracy stworzonych przez bodźce fiskalne, czy aby tylko chronić je przed skutkami kryzysu za pomocą transferów gotówkowych. Jeśli po-kryzysowe gospodarki mają wypełnić kryteria równości, sprawiedliwości społecznej i ochrony integralności środowiska, pod uwagę należy wziąć podstawowe kwestie, jak rola rynków w społeczeństwie⁵⁰, jakie rodzaje usług i towarów są produkowane i dla kogo, jakie kryteria są stosowane do oceny sukcesu i postępu. Organizacje kobiece muszą się zajmować zarówno mikrokredytami jak i makropolityką. Polityki antykryzysowe nie spełnią swoich celów, jeśli będą tylko przywracać wzrost i chciwość⁵¹. W kolejnej części artykułu skupimy się na tym, jak na konkretne sposoby i z perspektywy doświadczeń kobiet przemysleć pojęcie postępu.

47 Jain, Devaki. "Gendering the Macro-economic Sky." Referat na *High-level Intergovernmental Meeting to Review Regional Implementation of the Beijing Platform for Action and Its Regional and Global Outcomes*, 16-18 listopada, 2009, Bangkok, str. 3.

48 Planning Commission. Consultation of the Committee of Feminist Economists on the Gender Dimensions of the Financial Crisis. Planning Commission, 28 April 2008, Planning Commission Premises, New Delhi.

49 "Time to Act: Women Cannot Wait. A call for rights-based responses to the global financial and economic crisis." Women's Working Group on Financing for Development, 24 czerwca 2009. Dostępny na www.dawnnet.org/uploads/File/WWG%20on%20FFD_Doc%2015_WWG%20on%20FFD%20Declaration%20at%20OHL Jun%2009.pdf. (30 stycznia 2010)

50 Beneria, Lourdes. "Globalization, Labor and Women's Work: Critical Challenges for a Post-Liberal World."

51 Elson, Diane. "Economics for a Post-Crisis World: Putting Social Justice First." Rabat 2008. (Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

Część II.

PRZYKŁADY POSTĘPU I JEGO OGRANICZEŃ

Naszym zdaniem autentyczny postęp nie jest synonimem modernizacji⁵². Nie oznacza on doganiania, wzdłuż jednej linii ciągłej, rozwoju i stylu życia odwzorowanych na zachodnich doświadczeniach, który definiowany jest jako wzrost ilości i poszerzenie zakresu produktów do prywatnej konsumpcji dla tych, które na nie stać. Kraje, które osiągnęły poziom rozwoju mierzony wskaźnikiem PKB, jak na przykład Japonia, nie zawsze osiągnęły postęp jeśli chodzi o wskaźnik uwłasnowolnienia kobiet. Udział kobiet w wybieralnych organach władzy w Japonii pozostaje bardzo niski⁵³, podczas gdy jest on wyższy w krajach południowej Azji z relatywnie niższym poziomem PKB. Gdy w krajach zachodu zwiększyły się dochody kobiet i ich dostęp do rynku, to zarazem kobiety były poddawane wielorakim naciskom, aby przeobrażać siebie w obiekty konsumpcji, co niekiedy chwalono jako objaw wolnego wyboru i autonomii⁵⁴. Uważamy, iż należy przyjrzeć się bliżej roszczeniom do „postępu” i przeanalizować czy „postęp” z jakim mieliśmy do czynienia od czasu podpisania „Platformy działania z Pekinu” przyniósł bardziej równe i sprawiedliwe społeczeństwa, w których wszystkie kobiety doświadczyły autentycznego rozwoju społecznego, a wdrażanie ich wszystkich praw człowieka jest zabezpieczone. Naszym zdaniem sprawiedliwość społeczna oznacza zmiany w kierunku takiego systemu, gdzie ludzie mają pewien poziom bezpieczeństwa egzystencjalnego, przynajmniej jeśli chodzi o zabezpieczenie ich podstawowych potrzeb, gdzie praca przynosi satysfakcję, zamiast wyczerpania i wycisku, oraz gdzie ludzie dzielą sens wspólnoty i uwłasnowolnienia.⁵⁵

Nierówny, ograniczony i niepewny postęp w edukacji i zatrudnieniu

Poziom wykształcenia dziewczynek poprawił się we wszystkich krajach świata. Uważamy jednak iż należy zakwestionować rodzaj tego wykształcenia. Zbyt często dziewczynki są edukowane tak, aby dopasowywać je do panującej rzeczywistości, zamiast ją kwestionować i zmieniać.⁵⁶

W niemal wszystkich krajach świata zwiększył się udział kobiet w rynku pracy. W 2008 roku kobiety stanowiły 40.05 proc. globalnej siły roboczej, w porównaniu z 39.9 proc. w 1999 roku⁵⁷. Większy udział kobiet w rynku płatnej pracy jest sukcesem, niemniej nie można pomijać pracy niewynagradzanej, to jest pracy na rzecz zaopatrzenia rodzin i opieki, która nie jest waloryzowana ekonomicznie, a w większości jest świadczona przez kobiety. Ponadto, płciowe luki płacowe nadal występują nawet w

52 Emmerji, Louis. Referat przygotowany na North-South Round Table on Imperatives of Tolerance and Justice in a Globalised World, 26-27 November 2002, Kair.

53 Hara, Hiroko. "Modernity, Technology, and the Progress of Women: Challenges and Prospects." Rabat 2008. (Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

54 Elson, Diane. "Economics for a Post-Crisis World: Putting Social Justice First."

55 Jhabwala, Renana. "Poor Women Organising Themselves for Economic Justice." Rabat, 2008. (Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

56 McFadden, Patricia. "Interrogating and Rebuilding Progress through Feminist Knowledge: Challenges for African Feminism." Rabat, 2008. (Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

57 *Global Employment Trends for Women*. International Labour Office, Geneva: ILO, 2009. str 9.

bogatych krajach jak Stany Zjednoczone czy Japonia, gdzie kobiety są wykształcone co najmniej na takim samym poziomie jak mężczyźni. W żadnym kraju kobiety nie mają takiego samego zwrotu z inwestycji w edukację jak mężczyźni.

W tym samym czasie gdy więcej kobiet wchodzi na rynek płatnej pracy, w wielu krajach i sektorach gospodarki warunki pracy ulegają pogorszeniu⁵⁸. Kobiety są często zatrudnione na niepewnych warunkach. W 2007 roku udział niepewnego zatrudnienia w ogólnym zatrudnieniu kobiet wyniósł 52,7 proc. (dla mężczyzn 49,1). W kontekście globalnego kryzysu finansowego szacuje się, iż może on wzrosnąć dla kobiet do 54,7 proc. (51,8 proc. dla mężczyzn)⁵⁹. Płatna praca jest często postrzegana jako główny środek do równości i uwłasnowolnienia, ale jednocześnie pomijane są doświadczenia prekariatu i ubóstwa związane z pracą niepewną i nieformalną⁶⁰. Praca na godziwych warunkach jest udziałem nielicznej grupy kobiet. Możliwość elastycznego zatrudnienia pozwalają kobietom godzić pracę płatną z pracą opiekuńczą. Zawsze należy jednak dociekać jaki rodzaj elastyczności i na jakich warunkach? Dla wykształconych kobiet z klasy średniej takie rozwiązania mogą być korzystne, podczas gdy dla kobiet z niskodochodowych gospodarstw domowych elastyczność może oznaczać niższe dochody i gorsze warunki pracy.

Podczas gdy wiele kobiet skorzystało na ekspansji rynków i nowych ekonomicznych możliwościach, wiele kobiet nie doświadczyło tych korzyści, lub też traciły ziemię i inne zasoby, i były wypychane w głębokie ubóstwo i deprywację. Otwarcie Specjalnych Stref Eksportowych (SZE) i inne podobne rozwiązania stworzyły kobietom możliwość produkcji na eksport, a w wielu krajach kobiety stanowią większość pracowników w tych Zonach. Niemniej w wielu wypadkach są one zatrudniane do pracy doraźnej, na tymczasowych umowach i bez zabezpieczeń socjalnych. SZE i inne rodzaje parków przemysłowych często tworzone są kosztem rolniczych społeczności, którym odbierano ziemię, co niszczyło ich podstawy do życia i kulturę. Na tych obszarach kobiety muszą radzić sobie z mniejszym zasobem środków do życia i z utrzymaniem spójności rodzin w kontekście przemocy społecznej⁶¹.

Wyzwanie pracy opiekuńczej

O wiele trudniej jest przekonać mężczyzn do udziału w pracy opiekuńczej, niż zwiększyć udział kobiet w rynku płatnej pracy. Nawet w kraju takim jak Kuba, który odrzucał zachodni konsumerystyczny styl życia, kobiety ponoszą znacznie większy ciężar pracy opiekuńczej niż mężczyźni. Kuba może szczycić się postępowaniem w dziedzinie edukacji, ochrony zdrowia, legislacji równościowej. Ale włączenie znacznej liczby kobiet do rynku płatnej pracy miało miejsce bez przeobrażenia stereotypów genderowych. Nie wzięto pod uwagę poprawy warunków mieszkalnych czy zapewnienia domowych urządzeń, jak pralki

58 Otake, Naoko. "Gender Dimensions of the World of Work in a Globalized Economy." Rabat, 2008. (Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

59 *Global Employment Trends for Women*. Genewa, MOP, 2009.

60 Beneria, Lourdes. "Globalization, Labor and Women's Work: Critical Challenges for a Post-Liberal World." Rabat 2008. ((Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

61 Jain, D and Chacko, S. "Linkages between Economic Growth and Equitable Development - Lessons from India." Rabat 2008. Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

czy lodówki, które zmniejszają uciążliwość pracy domowej. Brakowało przedszkoli dla dzieci pracujących rodziców. Kontynuacja patriarchalnej ideologii odstręczała mężczyzn od udziału w pracy domowej i opiece nad dziećmi. Wszystko to oznaczało, iż w czasie kryzysu w latach 1989 – 1990 ciężar odpowiedzialności za przetrwanie w pogarszających się warunkach poniosły kobiety⁶².

Na całym świecie politycy nie biorą pod uwagę pracy niewynagradzanej (pracy opiekuńczej), pomimo iż zobowiązują ich do tego postanowienia Platformy Działania z Pekinu dotyczące pomiaru tej pracy na zasadach Systemu Rachunkowości Narodowej, tak samo jak dokonuje się pomiarów w gospodarce opartej na pieniężnej wymianie. Pewne kroki w tym kierunku zostały podjęte, ale nie były kontynuowane. Na przykład na Filipinach National Statistical Coordination Board dokonała pomiaru domowej pracy niewynagradzanej, waloryzując ją na poziomie wynagrodzeń dozorców. Stwierdzili oni, iż włączenie wartości pracy domowej zwiększy PKB w czasie dziewięciu lat o 27 - 40 proc., co pokazuje jak istotny jest wkład tej pracy. Pomimo postępu w rozwoju podstaw teoretycznych i metodach waloryzacji pracy domowej nie kontynuowano tych programów i do dzisiaj praca domowa nie jest włączona do rachunków narodowych⁶³.

Kobiety nie tylko świadczą bezpłatną pracę opiekuńczą w domu, ale także często są „wolontariuszkami” w sektorze publicznym. Wiele usług publicznych, jak opieka nad dziećmi, wczesna edukacja, opieka nad osobami z HIV/AIDS zależą od świadczenia nieodpłatnej pracy przez ubogie kobiety mobilizowane do działań publicznych jako pracowniczki na rzecz wspólnoty, edukatorki rówieśnicze, promotorki zdrowia, itd.⁶⁴

Postęp w udziale w podejmowaniu decyzji: obecność nie oznacza władzy

W wielu krajach zwiększyła się liczba kobiet w lokalnych i krajowych organach władzy przedstawicielskiej, do czego często przyczyniało się zastosowanie takich środków jak kwoty (parytet). W Nepalu od 2007 1/3 miejsc w parlamencie zarezerwowana jest dla kobiet. Ale należy także wziąć pod uwagę ograniczenia władz ustawodawczych, szczególnie w krajach ubogich, przez międzynarodowe instytucje finansowe czy międzynarodowe rynki finansowe. Na poziomie lokalnym czy pojedynczego kraju trudno stawić czoła organizacjom, których zasięg działania i władza ma charakter globalny i które nie ponoszą odpowiedzialności wobec lokalnych społeczności. Toteż, mimo iż działania lokalne czy w skali kraju są niezwykle ważne, to jednak warto wziąć pod uwagę ich ograniczenia. Walki na poziomie lokalnym czy narodowym muszą być połączone z forami międzynarodowymi.⁶⁵ Potrzebne są nam nowe formy globalnego zarządzania, które decentralizują

62 Nunez Sarmiento, Marta. “Cuban Development Alternatives to Market-Driven Economies: A Gendered Case Study on Women’s Employment.” Rabat, 2008. (Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

63 Monsod, Solita Collas. “Removing the Cloak of Invisibility: Integrating Unpaid Household Services in the Nation’s Economic Accounts.” Rabat, 2008. (Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

64 Razavi, S. “The Political and Social Economy of Care in a Development Context: Contextual Issues, Research Questions, and Policy Options.” Programme on Gender and Development, Paper No. 3. UNRISD, Genewa, 2007.

65 Renana Jhabvala “Poor Women Organising Themselves for Economic Justice.”

lokalnie nie tylko odpowiedzialność, ale i władzę ekonomiczną.⁶⁶ W ślad za decentralizacją administracji, powinna iść decentralizacja ekonomiczna. Zbyt wiele władzy ekonomicznej koncentruje się na szczytach, a jej połączenia są przeciążone⁶⁷.

Kroki wstecz

W niektórych regionach miały miejsce odwrotne trendy. Oczekiwana długość życia zmniejszyła się w krajach byłego Związku Radzieckiego i w Afryce Subsaharyjskiej. Kobiety w byłych centralnie planowanych gospodarkach straciły dostęp do publicznej opieki przedszkolnej dla ich dzieci. W części Afryki systemy opieki zdrowotnej rozpadają się, powracają zlikwidowane choroby, a nowe zagrożenia zdrowia i życia jak HIV /AIDs obciążają rodziny nowymi obowiązkami opiekuńczymi. W tych warunkach, wraz z pogarszaniem się warunków życia rodzin, dziewczynki są wycofywane ze szkoły.⁶⁸

Nietrwały postęp

W wielu regionach świata miał miejsce wzrost gospodarczy i redukcja liczby osób żyjących w absolutnym ubóstwie. Ale postęp ten jest nietrwały. Na obszarach pokrytych lasami kobiety zależą od pozyskiwania żywności, której źródła coraz bardziej znikają wraz z wycinaniem lasów na potrzeby kopalnictwa, przemysłowego pozyskiwania drewna, czy upraw monokulturowych. Deforestacja przyspiesza na coraz większych obszarach. Co roku znikają lasy o powierzchni 130 000 kilometrów kwadratowych⁶⁹. Postęp ten jest także społecznie nietrwały: przemoc, wojny, deprywacja, bezrobocie, nierówności sprzyjają tworzeniu zbiorowych tożsamości na wąsko pojmowanych i wykluczających zasadach.

Potrzebna jest rewizja idei postępu

Progresywne kobiety powinny zmienić swoje priorytety włączania kobiet do głównego nurtu rozwoju jaki miał miejsce w okresie po konferencji w Pekinie⁷⁰. Celem powinna być zmiana paradygmatu rozwoju w oparciu o wiedzę kobiet na temat wyzwań codziennego życia, zapewniania środków do życia i wzajemnej opieki.

66 Jain, Devaki. "Decongesting Economic Power." *Mint*, 11 May 2009; Goetze, A and Jenkins, R. "Democracy Assistance and Gender Equality" for Open Democracy on UNDEF (United Nations Democracy Fund).

67 Jain, Devaki. "Rethinking Gender, Democracy and Development: Is Decentralisation a Tool for Local Effective Political Voice?" Ferrara University i Modena University, 20-22 maja 2002, Italia; Zob. przykłady na stronie internetowej International Development Research Centre.

68 Chigudu, Hope. "Women's Movements in Post-Colonial Africa: Reversals to Progress for Women in Africa?"

69 Fall, Yassine. "Paying the Price: The Cost of the Commoditization of Food and Water for Women."

70 Chigudu, Hope. "Women's Movements in Post-Colonial Africa: Reversals to Progress for Women in Africa?"

Część III.

MIEJSCA I POSTACI FEMINISTYCZNEGO OPORU

Spotkanie Komisji do spraw Statusu Kobiet (CSW) w 2010 roku, (w 15 lat po światowej Konferencji o Kobietach w Pekinie - przyp. tłum.) stwarza okazję do refleksji na temat feministycznej polityki i ruchu kobiecego. Wspólną ideą, ucieleśnioną w różnych walkach feministycznych, jest walka o wolność, a nie tylko walka dla kobiet⁷¹. Solidarność kobiet odgrywała wiodącą rolę w feministycznej polityce, ale też ruch kobiecy rozwijał się we współpracy z innymi ruchami, praw człowieka, LGBT, ruchem na rzecz sprawiedliwości społecznej, ekologicznym, ruchem na rzecz pokoju. Te partnerstwa były niezbędnymi i instrumentalnymi w przeobrażaniu zakresu praw człowieka. Podczas Konferencji ONZ na temat Środowiska i Rozwoju (UNCED, 1992) kobiety podkreślały rolę nadmiernej konsumpcji w niszczeniu zasobów środowiska i zwracały uwagę na rolę kobiet jako menedżerek troszczących się o stan środowiska. Na Konferencji ONZ na temat Praw Człowieka w Wiedniu w 1993 roku feministyczne aktywistki poszerzyły koncepcję praw człowieka o prawa kobiet. Na Konferencji ONZ do spraw Populacji i Rozwoju (Kair, 1994) kobiety doprowadziły do uznania przez światową opinię, iż prawa i zdrowie reprodukcyjne i seksualne są nieodzownym elementem sprawiedliwego rozwoju. Na czwartej Światowej Konferencji o Kobietach w Pekinie doprowadziły do przyjęcia przez rządy Platformy Działania z Pekinu.

ONZ stanowił strategiczną i twórczą przestrzeń i polityczne możliwości dla promowania praw kobiet w kontekście globalnym. Ułatwiał budowanie politycznych i ideologicznych pomostów między ruchami kobiet a regionalnymi i krajowymi aparatami administracji rządowej. Niemniej w oczach ruchu kobiecego, *backlash* przeciwko reprodukcyjnym seksualnym prawom kobiet, wielopostaciowe kryzysy i pogłębiające się nierówności wskazują na ograniczenia ONZ jako miejsca, z którego można dalej wspierać prawa kobiet. Argumentują one, iż bogata treść Platformy Działania z Pekinu i dokumentów innych konferencji ONZ z lat 1990. została rozwodniona i zredukowana do Milenijnych Celów Rozwoju, które mają minimalistyczną agendę zmniejszenia skrajnego ubóstwa, poprawy w obszarach zdrowia i edukacji. W odpowiedzi na tę krytykę agendy ONZ zaczęły łączyć Platformę Działania z Pekinu z Milenijnymi Celami Rozwoju, na czym skupić ma się 54 sesja Komisji ds. Statusu Kobiet.

Świat jest coraz mniej bezpieczny dla kobiet. Konflikty pustoszą i niszczą podstawy do życia, fundamentaliści różnych opcji wprowadzają bezwzględne rządy, by kontrolować ciała kobiet i łamać ich fundamentalne prawa i wolności. We wszystkich naszych społecznych czy ekonomicznych umiejscowieniach jako feministyczne aktywistki i badaczki, które uczestniczą w tworzeniu i upowszechnianiu wiedzy transformacyjnej konfrontowane jesteśmy z konsekwencjami ekspansji i pogłębiania się nierówności, zachodzących w tempie, które niemal wyczerpuje nasze możliwości wytwarzania przekonujących i trwałych odpowiedzi⁷². Toteż ten współczesny moment wymaga nowych wizji, strategii i sposobów walki. W większości wypadków, w krajach Południa, w tym także w

71 Jain, D and Chacko, S. "Walking Together: the Journey of the Non-Aligned Movement and the Women's Movement." *Development in Practice*, Vol. 19 No 7, 895.

72 McFadden, Pat. "Interrogating and Rebuilding Progress through Feminist Knowledge: Challenges for African Feminism."

krajach, które wyzwalały się z kolonializmu, rządy były dominowane i kontrolowane przez rządzące elity. W krajach Północy wpływ na rządy w coraz większym stopniu wywierają potężne korporacje i banki. Feministki muszą wziąć pod uwagę ograniczenia nacjonalizmu i stworzyć nowe ramy i formy współpracy z państwem, aby móc je transformować tak, aby stało się gwarantem i obrońcą praw [człowieka].

Inne wyzwanie jakie stawia przed nami współczesny moment to odniesienie się do skutków zależności między organizacjami kobiecymi - a rządami, ONZ i organizacjami fundatorów, które doprowadziły do profesjonalizacji ruchu kobiecego. W wielu przypadkach doprowadziło to niektóre kobiece NGOs do zamknięcia aspiracji kobiet w wąskich ramach i skupienia się na dostarczaniu usług publicznych, co z kolei skutkowało rozziwem między tymi organizacjami kobiecymi a bardziej radykalnymi ruchami sprawiedliwości społecznej. Rzeczniczki praw kobiet muszą odnieść się do napięć wywołanych przez skutki zaangażowania w *gender mainstreaming*, które nieintencjonalnie zastępowały i wypierały bardziej radykalne żądania ruchu kobiet. Budzi nasz niepokój iż ruch kobiet i wysiłki na rzecz uwłasnowolnienia kobiet są podważane przez „politycznie bezpieczne” programy *gender mainstreaming*, które ani nie kwestionują status quo, nie konsolidują wcześniejszych osiągnięć ruchu kobiet, oraz przeobrażają walkę o prawa kobiet w zarządzanie projektami, a ze szkoleń genderowych robią transmisję pakietu technicznych narzędzi i schematów analitycznych⁷³.

Koalicje z ruchami progresywnej męskości otwierają nowe możliwości dla ruchu feministycznego. Punktem wyjścia dla takich koalicji może być podważenie istniejących hierarchii płci i redefinicja intymnych relacji i rozwiązań spraw domowych. Otwierają one również możliwość wyjścia poza ruch i nawiązania współpracy z nowymi partnerami w żywotnych dla nas sprawach jak przemoc wobec kobiet, HIV AIDS, prawa reprodukcyjne, czy podział pracy domowej. Bardzo wiele części składowych feministycznych działań zostało odłożone na później ze względu na *backlash* przeciwko reprodukcyjnemu i seksualnemu zdrowiu i prawom, co zaabsorbowało wielką część feministycznych energii na całym świecie. Jeśli progresywny ruch mężczyzn przejmie część tego ciężaru, wówczas kobiece organizacje będą mogły po części przemieścić swoje energie na inne kwestie, nie rezygnując z ważnych spraw przez siebie zainicjowanych. Tak jak w przeszłości ruch kobiecy powinien walczyć z przemocą wobec kobiet, ale też musi wyjść poza kwestie przemocy domowej i seksualnej, aby skupić się na przemocy strukturalnej, na przykład związanej z militarystką i mieć u swego boku mężczyzn jako partnerów także w tych walkach. Innymi słowy, feministki muszą kontynuować swoją rolę w przecieraniu szlaków w walkach o sprawiedliwość płciową, a jednocześnie budować koalicje z progresywnymi mężczyznami, którzy dążą do transformacji dominujących wzorów i praktyk męskości⁷⁴.

Nowe możliwości otwiera przed nami internet i cyberprzestrzeń, jako współczesne narzędzia demokratyzacji idei i demokratycznego wypracowywania strategii pomiędzy i wśród organizacji kobiecych. Młodym feministkom wykorzystanie nowych technologii komunikacji ułatwia wyrównanie

73 Chigudu, Hope. "Women's Movements in Post-Colonial Africa: Reversals to Progress for Women in Africa?"

74 Silliman, Jael. "Progressive Masculinities: Oxymoron or Achievable?" Rabat, 2008. Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

relacji władzy i wejście do ruchu oraz włączenie do debat ich perspektyw i podejść do feminizmu. Wirtualna komunikacja i interakcje przez internet pomagają dokumentować i archiwizować wiedzę feministyczną i doświadczenia, czego przykładem strona Marzycielek z Casablanki⁷⁵. Ponadto, nowe technologie mogą odgrywać transformacyjną rolę w przeobrażaniu rynków, czyniąc z nich miejsca solidarności, współpracy i wzajemnego szacunku, gdzie producenci i konsumenci towarów czy usług mogą wchodzić w relacje bez pośrednictwa wielkich nastawionych na maksymalizację zysku korporacji. Przykładem jest wykorzystanie internetu przez Marokańskie kobiety z wioski Ait-Iktel w Wysokim Atlasie, które za pośrednictwem internetu mogą sprzedawać swoje dywany ludziom na całym świecie. Internet może zapewnić dostęp do wiedzy o alternatywnych stylach życia. W Maroku młodzi ludzie, którzy żyli pod przemożnym wpływem konsumerystycznego stylu życia, za pośrednictwem internetu znaleźli nowe inspiracje u filozofów sufi, jak Ibn Hadm, którzy kładą nacisk na miłość altruistyczną i troskę o innych.⁷⁶

Część IV.

W STRONĘ RÓWNEGO, SPRAWIEDLIWEGO I TRWAŁEGO ROZWOJU

Aby wdrożyć Platformę Działania z Pekinu dla wszystkich kobiet niezbędne jest przededefiniowanie i rekonstrukcja rozwoju, aby był równy, sprawiedliwy i trwały. Taki jest kluczowy wniosek naszego raportu. Takiego rozwoju i gospodarki nie można osiągnąć przez odtworzenie wzrostu gospodarczego jaki miał miejsce przed kryzysem finansowym i ekonomicznym. Wymaga on nowych ścieżek wzrostu, które będą zapewniać równość (pod kątem klasy, rasy/etniczności, kasty, regionu) i trwałość (w sensie przyczyniania się do konserwacji zasobów środowiska, a nie ich degradacji i do przeciwdziałania zmianom klimatycznym przez ograniczenie szkodliwych emisji).

Myśląc o tym warto przypomnieć sobie rady Gandhi'ego:

Kiedy masz wątpliwości za czym się opowiedzieć, lub gdy własne Ja staje się w tobie zbyt wielkie, zastosuj następujący test: przypomnij sobie twarz najuboższej, najstarszej kobiety lub mężczyzny, którego spotkałeś i zastanów się, czy krok jaki rozważasz, będzie dla niej lub dla niego użyteczny...⁷⁷

Przy czym, zamiast postrzegania ubogich jako grupy docelowej w nierównej gospodarce, która wymaga specjalnych środków, aby wydobyć ich z ubóstwa, muszą oni jak i masy innych ludzi, jak argumentował Gandhi, mieć rzeczywistą władzę ekonomiczną, aby mogli tworzyć taki rodzaj rozwoju, który zabezpiecza ich podstawowe potrzeby na zrównoważone sposoby. To właśnie nazywamy ekonomiczną demokracją. W neoliberalnych czasach w wielu krajach doszło do wzmocnienia

75 Website: www.casablanca-dream.net.

76 Mernissi, Fatema. *Digital Scheherazade: The Rise of Women as Key Players in the Arab Gulf Communication Strategies*. Rabat, 2005.

77 Jain, Devaki. "Morals in Politics – The Gandhian Touch." *Man In India*, 89 (4) : 543-555, 551.

demokracji politycznej, ale nie towarzyszył temu wzrost demokracji ekonomicznej.

Wzrost, który „bąbluje do góry” zamiast „spływać do dołu”.

W tego rodzaju gospodarce, jaką sobie wyobrażamy, wzrost gospodarczy będzie „bąbelkował do góry”, z pracy ludzi, produktów i dochodów grup nisko i średnio-dochodowych raczej niż spływał do dołu z wąskiego kapitałowego segmentu gospodarki, aby go redystrybuować.⁷⁸ Jeśli przyjąć jako motor wzrostu wynagrodzenia i dochody małych i średnich rolników, małych i średnich przedsiębiorstw, samo-zatrudnionych – raczej niż wysoko wynagradzanych profesjonalistów doprowadziłoby to do gospodarki, gdzie wzrost „bąbluje do góry”. Doprowadziłoby to także do zrównoważenia struktury produkcji, zarówno z uwagi na rodzaj produkowanych towarów, typ organizacji, które je produkują, oraz form dystrybucji. Wymaga on zapewnienia iż dochód jest osiągnięty przez godną pracę, która gwarantuje prawa pracownicze oraz wynagrodzenie, które pozwala na zabezpieczenie odpowiedniego standardu życia. Nie wystarczy tworzenie miejsc pracy samo w sobie. Zbyt często wzrost na rzecz redukcji ubóstwa [pro-poor growth] jest definiowany jako tworzenie w produkcji miejsc pracy dla ubogich - aby tworzyli zyski dla bogatych z pominięciem uczciwego udziału. Fundamentem uczciwego podziału są godziwe wynagrodzenia i wzory produkcji dostosowanego do tego, by zabezpieczyć podstawowe potrzeby nisko i średnio-dochodowych grup społecznych.

Aby uwolnić ludzi od głodu, główną strategią wzrostu musi być nowe podejście do rolnictwa i gospodarki żywnościowej. Neoliberalne podejście do produkcji dystrybucji żywności skończyło się porażką. Liberalizacja międzynarodowego handlu żywnością i prywatyzacja marketingu i dystrybucji produktów rolnych podważyła podstawy do życia ubogich rolników i właścicieli małych gospodarstw, promowała rozwój przemysłowego rolnictwa wielkiej skali, oraz wzmocniła rolę korporacji w międzynarodowym agrobiznesie. Nie zapewniła bezpieczeństwa żywnościowego.⁷⁹ Nie zapewniła dostępu do zdrowej żywności – korporacje produkują tanią żywność, która zawiera dużą ilość tłuszczu, cukru, soli, co prowadzi do otyłości i chorób jak cukrzyca.

W wielu krajach rozwijających się ponad połowa rolników to kobiety. W niektórych krajach rolniczki stanowią większość producentek żywności. Pomimo iż są szczególnie aktywne w produkcji żywności, to często nie są uznawane jako rolniczki same w sobie, nie mają zabezpieczonych praw własności do ziemi, i dostępu do szkoleń i do środków do produkcji rolnej i do stabilnych rynków zbytu gwarantujących uczciwe ceny. Dystrybucja praw do ziemi i publicznych inwestycji, oraz regulacja rynków, w tym rynków międzynarodowych musi być zreorganizowana tak, aby wspierać rolniczki, aby mogły zwiększyć produktywność swojej ziemi i pracy. Nie wystarczy przekazać więcej ziemi indywidualnym rolniczkom. Bez wszechstronnych zmian w polityce rolnej rolniczki mogą być podatne na zależność od kredytów i mogą być zmuszone do sprzedaży swojej ziemi. W przeciągu kilku dziesięcioleci własność ziemi skoncentruje się w rękach przemysłowych farmerów. Prawa kobiet do własności ziemi muszą być osadzone w opartym na równości systemie pomocy publicznej.

78 Ibidem

79 Fall, Yassine. “Paying the Price: The Cost of the Commoditization of Food and Water for Women.”

Przemysł, w tym przemysł wytwórczy powinien być przeprojektowany w ten sposób, aby w mniejszym stopniu koncentrować się na wytwarzaniu modnych towarów (o zaprojektowanej nietrwałości [in-built obsolescence]) do zindywidualizowanej, konkurencyjnej konsumpcji, na rzecz produktów dobrej jakości, dostępnych cenach, zaprojektowanych tak, aby zaspokajały potrzeby, a nie wytwarzane przez reklamy zachcianki. Jako przykład można tu podać nastawienie na prywatne samochody i jakie to ma konsekwencje dla aspiracji ludzi i wpływ na przeobrażenie systemu transportowego, co należy poddać krytycznej refleksji. Systemy transportu indywidualnego, zbudowanego wokół prywatnych samochodów w znacznej mierze przyczyniają się do zmian klimatu i do kryzysu paliwowego. Ponadto, nie zapewniają one dostępu do transportu osobom, których nie stać nawet na najtańsze samochody. Większość właścicieli samochodów to mężczyźni. Co roku ten system transportowy skutkuje znaczną ilością śmierci i zranień. Dobry, elastyczny, demokratycznie zorganizowany transport publiczny o wiele lepiej wspiera sprawiedliwą gospodarkę. Mamy już przykłady zmian w tym kierunku. 20 lat temu w Pekinie funkcjonował największy na świecie system dróg rowerowych i 4 na 5 osób korzystało z tego środka transportu. Potem wzrosła liczba prywatnych samochodów, co skutkowało, podobnie jak w innych miastach, zatłoczeniem i zanieczyszczeniem powietrza. Obecnie planiści miejscy z Pekinu chcą przywrócić pasma rowerowe i transport publiczny, w tym budować przechowalnie dla rowerów przy stacjach metra i autobusowych. Planują, aby w ciągu 5 lat połowa mieszkańców Pekinu przemieszczała się za pomocą transportu publicznego.⁸⁰

Przemysł wymaga także kontroli produkcji i dystrybucji wody i energii przez wielkie korporacje. Prywatyzacja produkcji i dystrybucji czystej wody, a tym samym poddanie jej logice maksymalizacji zysku zagraża pozbawieniem ludzi ubogich i peryferyjnych społeczności dostępu do tego życiodajnego surowca. Korporacje generują zyski z dostarczania wody tym, którzy mogą za nią płacić i koncentruje się na dostarczaniu wody w miastach. Publiczny system może być finansowany zarówno z podatków jak i z opłat użytkowników, powinien zapewniać podstawą nieodpłatną alokację wody, oraz skalę opłat rosnących z ilością użytkowanej wody. Taki system lepiej zabezpieczy dostęp do wody dla ludzi uboższych. Ze środków publicznych należy finansować dostęp do informacji, szkoleń i sprzętu, tak aby ludzie sami mogli zorganizować pozyskiwanie, dystrybucję wody i oczyszczanie ścieków i jej ponowną utylizację.⁸¹ Dobry, demokratycznie zorganizowany i zdecentralizowany system zabezpieczania potrzeb na wodę będzie lepiej wspierał sprawiedliwą gospodarkę.

W nowych ścieżkach wzrostu chodzi nie tylko o włączanie rynku i gospodarki opartej na monetarnej wymianie. Praca w niewynagradzanej gospodarce (ekonomia opieki) musi doczekać się uznania. Należy ją uwidaczniać przez regularne zbieranie danych statystycznych dotyczących wykorzystania czasu [budżety czasu gospodarstw domowych]. Publiczne inwestycje w infrastrukturę społeczną, szczególnie w opiekę zdrowotną, opiekę nad dziećmi, opiekę nad starszymi i niepełnosprawnymi, jak w infrastrukturę, która zabezpiecza potrzeby na wodę i opał – zredukują obciążenie niewynagradzaną

80 "Campaign to Boost Cycling in Beijing." *The Guardian*, 24 January 2010, dostępny na www.guardian.co.uk/world/2010/jan/24/beijing-cycling-capital-plans. (30 stycznia 2010)

81 Mernissi, Fatema. *NGOs of the High Atlas*. Casablanca, 1997.

pracą opiekuńczą. Pozostała praca opiekuńcza powinna być dzielona tak, aby mężczyźni i chłopcy mogli mieć udział w radościach i obciążeniach związanych z tą pracą. Należy wprowadzić rozwiązania, które zapewnią iż pracodawcy będą uznawać i wspierać opiekuńcze zobowiązania pracowników, zarówno kobiet jak i mężczyzn. Tak kobiety jak mężczyźni powinni móc dzielić płatną i niewynagradzaną pracę na równych zasadach. Normą powinno być uznanie kobiet jak i mężczyzn jako płatnych pracowników zarazem odpowiedzialnych za opiekę. Wszyscy potrzebujemy odpoczynku od pracy opiekuńczej (specjalnie od szczególnie uciążliwych obowiązków), ale również wszyscy potrzebujemy czasu, aby móc troszczyć się o nasze rodziny, przyjaciół, społeczności.

Oznacza to, iż nowe ścieżki wzrostu wymagają innej ekonomii czasu, gdzie ludzie będą w większym stopniu wartościować czas wolny, a w mniejszym stopniu wartościować rzeczy. W ciągu ostatnich dwustu lat większość wzrostu gospodarczego wiązała się z naciskiem na ludzi, aby pracowali więcej i dłużej, żeby zarobić na życie, kosztem czasu dla rodzin, przyjaciół społeczności i na kulturę.

Szczegółowe trajektorie nowych ścieżek wzrostu będą się różnić w poszczególnych krajach, ale kontrola pieniądza i bankowości, zasady działania rynków, w tym międzynarodowych, zasady określania obciążeń podatkowych i wydatków publicznych, uprawnienia do zasobów środowiska i do pracy, teoretyczne podstawy polityki ekonomicznej – wszystko to musi się zmienić. Niektóre propozycje niezbędnych zmian już zostały sformułowane przez kobiety w ich emancypacyjnych walkach.

Spółecznie użyteczne banki i system finansowy na poziomie mikro i makro

Musimy zastąpić „społecznie bezużyteczne banki” bankowością użyteczną społecznie. Kobiety mają dużo doświadczeń w tworzeniu małych grup oszczędnościowo-pożyczkowych w lokalnych społecznościach. Rozwojem społecznie użytecznej bankowości zajmował się także Bank Grameen, a dla swoich członkiń taki spółdzielczy system zorganizowała SEWA. Nacisk na to, aby system finansowy pełnił rolę służebną w zaspokajaniu potrzeb społecznych należy rozszerzyć od poziomu mikro, do poziomu makro i międzynarodowego, w tym także do banków komercyjnych i banków centralnych.⁸²

Wielu postępowych ekonomistów przygotowało propozycje regulacji i nadzoru nad bankami komercyjnych, w tym między innymi propozycje rozdziału działalności depozytowej od spekulacyjnego handlu produktami finansowymi. Natomiast kładli oni mniejszy nacisk na tworzenie czy wspieranie banków zorganizowanych na zasadzie wzajemności i wspólnych interesów pożyczkodawców (depozytariuszy) i pożyczkobiorców jako alternatywy dla bankowości urządzanej zgodnie z zasadą maksymalizacji zysków akcjonariuszy. Takie banki rozkwiły w wielu krajach przed deregulacją finansową, a niektóre z nich przetrwały do dzisiaj. Należy wspierać powstawanie takich banków. Ponadto, banki centralne powinny odejść od roli strażników niskiej inflacji, na rzecz roli generatorów

82 Seguino, Stephanie. “‘Rebooting’ Is Not An Option: Toward Equitable Social and Economic Development.” Esej w przygotowanej książce, której współautorkami są Marzycielki z Casablanki).

wzrostu zatrudnienia i równości. Aby osiągać te cele, oprócz wskaźników inflacji banki centralne muszą ustanowić wskaźniki wzrostu zatrudnienia, jak i kontynuować politykę monetarnej ekspansji, jaką niektóre z nich podjęły, aby przeciwdziałać skutkom kryzysu finansowego do czasu przywrócenia ich gospodarkom trwałej zdolności do tworzenia miejsc pracy. Równolegle, należy wspierać tworzenie banków rozwojowych, które będą udzielać subsydiowanych kredytów drobnym rolnikom, oraz kobietom na tych samych zasadach co mężczyznom. Wymagać to będzie przeszkolenia urzędników bankowych, aby przeciwdziałać ich przeświadczeniom o tym, iż pożyczki dla przedsiębiorstw kobiet obciążone są większym ryzykiem, jak i aby zwiększyć zatrudnienie kobiet w działach kredytów, gdyż mogą one być lepiej usytuowane aby zrozumieć potencjał przedsiębiorczości kobiet. Duże przedsiębiorstwa mogą być oceniane pod względem ich zdolności do tworzenia zatrudnienia na godziwych warunkach, jak i pod kątem rozwoju nowych „zielonych” technologii. Jednym z instrumentów, który może zapewnić alokację kredytu pod kątem równości i zrównoważonego rozwoju jest połączenie publicznych gwarancji kredytów z wymaganiami wobec portfela kredytowego, aby wymagać od banków, aby pewna część udzielanych przez nie kredytów dotyczyła priorytetowych celów.⁸³

Aby stworzyć warunki możliwości dla społecznie użytecznej bankowości i stabilne warunki dla tworzenia godziwych miejsc pracy konieczne jest ograniczenie gwałtownych zmienności [volatility] w przepływie kapitału do i z gospodarek narodowych. Rządy mogą kontrolować czy wstrzymać wpływ bądź napływ kapitału spekulacyjnego. Tak zrobił rząd Malezji w czasie azjatyckiego kryzysu finansowego z 1997 roku i wskutek tego Malezja była krajem, który wyszedł z kryzysu. Podobne kroki podjęła Brazylia, po kryzysie z lat 2007/2008. Kluczową sprawą jest, aby Międzynarodowy Fundusz Walutowy popierał takie kroki zamiast zachęcać kraje rozwijające się do gromadzenia większych rezerw walutowych w celu zabezpieczenia się na czas kryzysu. Obecna politykę MFW można porównać do nakładania większych składek ubezpieczeniowych od pojazdów, zamiast instalacji świateł drogowych na skrzyżowaniach.

Sprawiedliwe i demokratyczne finanse publiczne

Społecznie użyteczną bankowością powinny uzupełniać demokratyczne finanse publiczne. Oznacza to sprawiedliwość podatkową oraz równość w wydatkach publicznych, oraz uczestniczenie obywateli w określaniu priorytetów i monitorowaniu i ewaluacji ich skutków. W ciągu minionych 15 lat od czasu przyjęcia Platformy Działania z Pekinu badaczki, aktywistki i kobiety we władzach publicznych bardzo dużo zrobiły na rzecz przeobrażenia polityki budżetowej i na rzecz budżetowania pod kątem płci. Osiągnęły one pewien sukces jeśli chodzi o uwidacznianie perspektywy kobiet i przekierowywanie nakładów na rozwiązywanie problemów ubóstwa kobiet i równości płci. Oto kilka przykładów⁸⁴:

W Ugandzie, Forum na rzecz Kobiet i Demokracji, grupa do spraw kobiet i budżetu przeprowadziła szkolenia dla parlamentarzystów na temat budżetu z perspektywy ubogich

83 Ibidem

84 Elson, Diane and Sharp, Rhonda. "Gender-Responsive Budgeting and Women's Poverty" in S.Chant (red) International Handbook on Gender and Poverty, Edward Elgar: 2010.

kobiet. Zdaniem jednej z wybitnych ugandyjskich parlamentarzystach, szkolenia te dodały „wiarygodności i szacunku” dla problematyki płci.

Wzmocnił się głos kobiet w partycypatywnym przygotowaniu budżetu w Porto Allegre, Brazylii, za którego przykładem poszło wiele miast w Ameryce Łacińskiej i w Europie. W najlepszym przypadku, partycypatywne budżetowania dało ludziom ubogim możliwość uczestniczenia w decyzjach dotyczących lokalnych inwestycji ze środków publicznych na cele komunalne (wodociągi, kanalizacja, drogi, szkoły i kliniki). W Porto Allegre kobiety zawsze stanowiły ponad połowę uczestników lokalnych zgromadzeń. Niemniej początkowo stanowiły mniejszość przedstawicieli wybieranych do forów dzielnicowych i do Miejskiej Komisji ds. Budżetowania Partycypatywnego. Po pewnym czasie udział kobiet wzrósł i w 2000 roku stanowiły już połowę członków Komisji.

NGO z Indonezji, Instytut Badań nad Kobietami (WRI) wprowadził „budżetowanie wrażliwe na płeć” (GRB) do analizy usług w zakresie zdrowia reprodukcyjnego na poziomie prowincji i regionu. Na przykład w Południowym Lombok badaczki wniosowały, iż w celu poprawy tych usług więcej środków należy przeznaczać na wynagrodzenia położnych zamiast wynagrodzeń lekarzy, oraz aby refundować wydatki na motocykle i urządzenia do sterylizacji zamiast wydatków na karetki i kliniki. Wskutek ich działań w okresie 3 – 4 lat nastąpił wzrost wydatków na opiekę okołoporodową.

W Quenca w Ekwadorze, inicjatywy na rzecz budżetowania wrażliwego pod kątem płci doprowadziły do przeznaczenia środków w miejskim budżecie na Plan równych szans, oraz ramowych wytycznych do zatrudniania większej liczby kobiet w projektach inwestycyjnych finansowanych przez miasto.

W Tanzanii Ministerstwo do spraw Wody było jednym z sześciu urzędów centralnych włączonych do programu instytucjonalizacji analizy genderowej, we współpracy z kobiecą organizacją Tanzania Gender Networking Program (TGNP). W rezultacie, gender i ubóstwo były włączone do wytycznych do przygotowania budżetu na utrzymanie i rozwój dostępu do wody. TGNP skutecznie interweniowało na rzecz zwiększenia alokacji na wodę, dzięki czemu udział Ministerstwa do Spraw Wody wzrósł z 3 proc. do 6 proc. budżetu.

W Australii w 2009 roku ponownie zaczęto zwracać uwagę na budżetowanie wrażliwe na płeć (GRB). Pracujące kobiety z nisko-dochodowych gospodarstw domowych i ich dzieci będą głównymi beneficjentami alokacji w federalnym budżecie na rok 2009/10 na wprowadzenie płatnego urlopu rodzicielskiego w 2011. Rozwiązanie to zakłada uprawnienie do urlopu rodzicielskiego dla grup poniżej określonego poziomu zasobów, w wysokości federalnej płacy minimalnej, przez okres 18 tygodni, na co w budżecie przeznaczono 731 milionów dolarów w przeciągu 5 lat.

Kobieca Inicjatywa Budżetowa w Afryce Południowej skutecznie doprowadziła do

zmniejszenia podatku VAT od oleju parafinowego. Ubogie kobiety mają dochody poniżej linii podatkowych, ale płacą podatek VAT od zakupywanych towarów. Podatki pośrednie są często bardzo regresywne, gdyż ubogie gospodarstwa domowe przeznaczają większą część swoich dochodów na codzienne wydatki, w związku z czym ich dochody są w większym obciążeniu podatkami niż dochody najzamożniejszych gospodarstw domowych. Regresywnego wpływu VAT na budżety niskodochodowych gospodarstw można uniknąć poprzez wprowadzenie zerowego VAT na podstawowe produkty żywnościowe. Jest to szczególnie ważne dla kobiet, które odpowiadają za codzienne zakupy. W Afryce Południowej wybrane podstawowe produkty żywnościowe miały zerową stawkę VAT, ale nie dotyczyło to innych podstawowych produktów, jakie zakupują ubogie kobiety, w tym oleju parafinowego, używanego do gotowania. Analiza przeprowadzona przez Kobięcą Inicjatywę Budżetową przyczyniła się do objęcia tego produktu zerową stawką VAT.

Większość zmian związanych z wprowadzaniem budżetowania wrażliwego pod kątem płci dotyczy poziomu lokalnego lub regionalnego, lub konkretnych podatków, czy usług publicznych, niemniej są także dobre przykłady na poziomie krajowym⁸⁵.

W Bangladesz Ministerstwo Finansów uwzględniło poprawkę do wytycznych dla przygotowania budżetów resortowych, która wymagała oceny działań ministerstw pod kątem wpływu na płęć i ubóstwo, zgodnie ze Strategią Przeciwdziałania Ubóstwu w tym kraju.

W innych krajach perspektywa równości płci była wprowadzona do planowania rozwojowego.

Narodowa Komisja Planowania Indii powołała Komitet ds. Ekonomii Feministycznej (CFE), aby zaopiniował XI Plan z perspektywy genderowej. W miejsce prostego dodania sektora „Rozwój kobiet i dzieci” wprowadzona została perspektywa kobiet jako aktorów wzrostu. Umożliwiło to, zamiast ograniczenia się do konsultacji z Ministerstwem do spraw kobiet i dzieci, włączenie feministycznej perspektywy do polityki makroekonomicznej i⁸⁶. W rezultacie w XI-ym Planie znajduje się wiele odniesień do kobiet rolniczek i ich trudności z dostępem do środków produkcji, kredytów, doradztwa rolniczego i rynków zbytu.

Niemniej, jak dotąd budżetowanie wrażliwe na płęć nie w pełni odnosi się do makroekonomii i budżetów narodowych, do tego jak reformować systemy podatkowe, aby sprawiedliwie generowały większe dochody, jak wysokie powinny być wydatki państwa, i jaka powinna być polityka wobec deficytów budżetowych, kiedy są one do przyjęcia, a kiedy powinny być zmniejszane. Taka polityka determinuje poziom środków dostępnych tam, gdzie kobiety wywalczyły sobie większy wpływ na poziomie lokalnym. Jest to kolejne wyzwanie, które wymagać będzie współpracy między krytycznymi

85 Ibidem

86 Jain, Devaki and Hameed, Syeda. “Feminist Economists Engage with India’s Eleventh Five-Year Plan.” referat na konferencji IAFFE, Engendering Public Policy in Boston, June 2009.

feministycznymi ekonomistkami, działaczkami i przedstawicielkami władz wybieralnych.

Podatki powinny być sprawiedliwe, zarówno z perspektywy płci jak innych form równości, co z kolei wiąże się ze skomplikowanymi kwestiami interseksyjności w bezpośrednich i pośrednich podatkach płaconych przez jednostki i gospodarstwa domowe⁸⁷. Zasada sprawiedliwości powinna się także odnosić do udziału w podatkach jednostek i gospodarstw domowych z jednej strony, a z drugiej strony przedsiębiorstw i banków. Na całym świecie doszło do przesunięcia w tych wkładach, i banki oraz przedsiębiorstwa, szczególnie te duże, płacą coraz niższe podatki, oraz wykorzystują raje podatkowe. Wiele rządów nie ma wystarczających dochodów podatkowych, i istnieje pilna potrzeba przeciwdziałania nadużyciom podatkowym. Zamiast uproszczonych postulatów kampanii na rzecz zwalniania kobiet w biznesie od podatków, konieczny jest udział feministek w kampaniach na rzecz sprawiedliwości podatkowej, aby zwiększyć dochody publiczne tak na poziomie krajowym jak i międzynarodowym. G20 zaczęło się zajmować tą kwestią i ważne jest, aby wykorzystać ten moment.

Ponadto, potrzebne są nowe formy opodatkowanie, które sprawiedliwie generują dochody. Od bodajże 10 lat ruchy społeczne i krytyczni ekonomiści wzywają do wprowadzenia podatku od międzynarodowych transakcji walutowych, który jest nazywany podatkiem Tobina od nazwiska ekonomisty, który pierwszy zaproponował taki podatek. Obecnie pojawia się poważna możliwość wprowadzenia takiego podatku w życie. Niektórzy członkowie G 20 proponują podatek od transakcji walutowych (CTT). Propozycje stopy CTT wahają się od 0.005 do 0.25 wartości transakcji, co wygenerowałoby dochody od 35 do 300 miliardów dolarów rocznie⁸⁸. Kobięce organizacje powinny naciskać na wprowadzanie takich podatków, szczególnie w krajach, których waluty odgrywają wiodącą rolę w międzynarodowym handlu, bo w nich właśnie przeprowadza się najwięcej transakcji. Mogłybyśmy zaproponować, aby część tych miliardów była przeznaczona na fundusz na rzecz równości płci.

Budżetowanie wrażliwe pod kątem płci powinno się także odnieść do deficytów budżetowych, kiedy są one do przyjęcia, a kiedy powinny być zmniejszane. W odpowiedzi na kryzys finansowy niektóre kraje zdecydowały się na ekspansję deficytu budżetowego w ramach pakiety stymulacyjnego. Z kolei w innych krajach, na przykład na Łotwie czy w Irlandii już dokonano ostrych cięć w wydatkach publicznych, w innych krajach takie cięcia zapowiadana są w ciągu najbliższych 2 – 3 lat. Osoby zaangażowane w budżetowanie wrażliwe pod kątem płci muszą być przygotowane na odparcie argumentów, iż nie ma alternatyw dla cięć podatkowych i przypomnieć rządowi iż dobrze ukierunkowane alokacje mogą zmniejszyć nacisk na inflację, znosząc ograniczenia podaży [relieving supply bottlenecks]. Na przykład wydatki publiczne nastawione na wsparcie rolniczek, zarówno ich pracy na roli jak i pracy domowej, w tym zabezpieczania potrzeb gospodarstw domowych na wodę i opał, może przyczynić się do zwiększenia podaży żywności i zmniejszyć naciski inflacyjne⁸⁹. Oczywiście, zawsze istnieje ryzyko, iż wydatki publiczne nie są ukierunkowane na cele wspierające równościowy i zrównoważony rozwój, toteż musimy naciskać, aby kobiety, zwłaszcza kobiety z niskodochodowych

87 Więcej w: Grown, Caren and Valodia, Imraan (red.). *Taxation and Gender Equity*. London: Routledge. 2010.

88 Seguino, Stephanie. "Rebooting' Is Not An Option: Toward Equitable Social and Economic Development."

89 Ibidem

gospodarstw domowych miały głos i udział w decyzjach o alokacji i ewaluacji wydatków publicznych.

Spółecznie odpowiedzialne rynki i sprawiedliwy handel

Rynki są kluczowym komponentem uczciwej, równej i demokratycznej gospodarki, pod warunkiem, iż są sprawiedliwe, oraz równoważą konkurencję ze współpracą. Zbyt wiele rynków, krajowych jak i międzynarodowych zostało zdominowanych przez wielkie firmy, które pośredniczą między konsumentami a producentami i zagarniają większą część ceny, jaką konsumenci płacą za produkty. Wiele kobiecych organizacji ma doświadczenia z rynkami zorganizowanymi na zasadzie bezpośrednich, obopólnie korzystnych kontaktów między producentami a konsumentami, czy to twarzą w twarz, na lokalnych rynkach gdzie rolnicy i rzemieślnicy sprzedają swoje produkty, czy za pośrednictwem internetu, który umożliwia powstawanie sieci małych przedsiębiorstw⁹⁰, włączając w to spółdzielnie i samozatrudnionych⁹¹, które wykorzystują korzyści płynące z zakresu i skali wymiany gospodarczej [economies of scope & scale]

Bardzo potrzebny jest rozwój takich alternatywnych form wymiany, w tym także tworzenie firm zajmujących się sprzedażą hurtową i dystrybucją, które będą działać na zasadzie wzajemnych korzyści dla producentów, konsumentów i ich samych, a nie na rzecz maksymalizacji zysków akcjonariuszy. W niektórych krajach, w tym w Wielkiej Brytanii i w Szwecji są takie duże firmy zajmujące dystrybucją, które oferują sprawiedliwe ceny dla producentów i konsumentów, godziwe warunki pracy, oraz wspierają rozwój lokalny poprzez finansowanie grup lokalnych. Towarzystwo Spółdzielcze w Wielkiej Brytanii, które zajmuje się hurtem i dystrybucją na dużą skalę, wspiera kobiety z niskodochodowych gospodarstw domowych. Takie przedsiębiorstwa odnoszą te zasady również do importu od zagranicznych producentów i są pionierami sprawiedliwego handlu. Potrzeba, aby takich przedsiębiorstw było więcej.

Sprawiedliwy handel na rynkach międzynarodowych nie zależy tylko od działań importerów. Wymaga on także przemyślenia jak handel międzynarodowy jest regulowany. Także w tej dziedzinie kobiece organizacje odgrywały dużą rolę zarówno na poziomie regionalnym jak i na poziomie WTO. Kobiety podkreślały, iż liberalizacja handlu jest sprzeczna z zabezpieczeniem podstaw do życia, gdyż wiąże się z destrukcyjną konkurencją raczej niż z powszechną pomyślnością⁹². Liberalizacja handlu oznacza wzrost importu, ale niekoniecznie prowadzi do wzrostu eksportu. Nie ma gwarancji, iż pracownicy którzy stracili pracę wskutek konkurencji z tańszymi produktami z importu, znajdą zatrudnienie w produkcji na eksport. Teoria ekonomiczna, która zakłada korzyści z liberalizacji handlu opiera się na argumentach, iż wzrost konkurencji z importem i dostęp do rynków partnerów handlowych doprowadzi do wzrostu

90 Henderson, Hazel. "Democratizing Finance." Dostępny na www.hazelhenderson.com/editorials/democratizing_finance.html. (30 czerwca, 2010)

91 Jhabwala, Renana. "Poor Women Organising Themselves for Economic Justice."

92 Jain, Devaki. "Free Trade Linkages with Social and Gender Justice." Referat wprowadzający, seminarium Centre of Trade and Development, 13-14 listopada 2009: New Delhi; Zob. także strony internetowe of DAWN (Development Alternatives with Women for a New Era), Gender and Trade Network, oraz WIDE (Women in Development Europe)

efektywności co pozwoli wygeneruje dochody na rekompensatę tym, którzy stracili na liberalizacji. Ale taka kompensacja nie ma miejsca w rzeczywistości, nawet w bogatych krajach.⁹³ Jeżeli chcemy doprowadzić do równościowego rozwoju, to nowe porozumienia handlowe muszą być poprzedzone wprowadzeniem odpowiednio finansowanych i wiarygodnych systemów zabezpieczeń społecznych, aby każdy kto traci środki do życia był efektywnie rekompensowany. Bardziej równościowy rozwój wymaga również przemyślenia zasady niedyskryminacji w handlu międzynarodowym. W międzynarodowych umowach handlowych zasada niedyskryminacji oznacza, iż te same reguły odnoszą się do wszystkich firm bez względu na pochodzenie krajowe czy zagraniczne. Jak wiemy z porozumień dotyczących praw człowieka, stosowanie formalnej równości w odniesieniu do nierównych aktorów instytucjonalizuje dyskryminację i wzmacnia nierówności. Działaczki zajmujące się prawami człowieka zwracają uwagę, iż Konwencja o eliminacji wszystkich form dyskryminacji przeciwko kobietom pozwala na „specjalne środki” i nierówne traktowanie kobiet i mężczyzn, jakie mogą być podjęte, aby usunąć historyczną nierówność kobiet wobec mężczyzn. Taka sama zasada powinna mieć zastosowanie w odniesieniu do porozumień handlowych, aby pozwolić rządów biednych krajów na odmienne traktowanie firm krajowych od zagranicznych, aby firmy krajowe mogły zwiększyć produktywność. Z punktu widzenia sprawiedliwości, równe pole dla wszystkich w skali regionu lepiej wprowadzać przez uzgodnienia dotyczące takich samych standardów ochrony pracy i płacy minimalnej. Pozwoli to zabezpieczyć się przed ucieczką kapitału do krajów o najniższych standardach. Ponadto nawet skuteczna strategia rozwoju eksportu jest obciążona ryzykiem. Jak widzieliśmy w latach 2008/09 głównym wektorem transmisji kryzysu finansowego do krajów rozwijających się był spadek popytu na eksport. Reorientacja gospodarki w kierunku wzmacniania rynków krajowych będzie w mniejszym stopniu obciążona ryzykiem⁹⁴. Należy wstrzymać się od wymagań liberalizacji importu przez kraje rozwijające się, do czasu aż przedsiębiorcy i rolnicy w tych krajach będą mogli rozwinąć swoje umiejętności i pozyskają technologie, które pozwolą im dorównać produktywności firm w krajach rozwiniętych⁹⁵.

Poparcie dla równości w prawach własności

Sprawiedliwa, równościowa i demokratyczna gospodarka wymaga praw własności, nie tylko tych związanych z tytułami własności, ale także z prawami lokatorskimi, oraz uprawnieniami do zasobów komunalnych. Prawa własności powinny być rozdrobnione. Można to osiągnąć poprzez redystrybucję własności ziemi, wspieranie drobnej przedsiębiorczości, spółdzielczych form własności i zarządzania, wspieranie własności pracowniczej, komunalnej oraz wspólnotowego zarządzania lokalnymi zasobami środowiska. W każdym przypadku należy zwracać uwagę na prawa kobiet i możliwość korzystania z nich, na tych samych zasadach co mężczyźni. Ponadto, nie wystarczy mieć formalny tytuł do prywatnej własności. Musi on być wspierany przez dostęp do usług publicznych,

93 Analiza sytuacji w USA, Mexico i Nafta, zob. Balakrishnan, Radhika, Elson, Diane, and Patel, Raj. *Rethinking Macro Economic Strategies from a Human Rights Perspective*, Center for Women's Global Leadership, Rutgers University, 2009.

94 "Asia's export-led growth model is unsustainable." *The Times of India*, 1 lutego 2010.

95 Seguino, Stephanie, "The Way Forward in the Wake of the 2008 Global Economic Crisis: Does the Stiglitz Commission Go Far Enough?" referat na DAWN Development Debates, Mauritius, 2010.

infrastruktury i kredytu, umożliwienie kontraktowania w sektorze publicznych, oraz przez organizowanie się w stowarzyszenia drobnych właścicieli⁹⁶.

Kobiety właścicielki mikro przedsiębiorstw nauczyły się doceniać zalety ich organizacji członkowskich, które wzmocniły ich głos i prawa. Niektóre z tych organizacji rozwinęły się na poziom międzynarodowy. Jedną z takich organizacji jest StreetNet International, założona w listopadzie 2002 roku. W jej skład wchodzić mogą organizacje członkowskie, (związki zawodowe, stowarzyszenia, spółdzielnie) organizujące i zrzeszające sprzedawców ulicznych, domokrążców, straganiarzy. Celem StreetNet jest wspieranie ich działalności przez wymianę informacji i idei na tematy kluczowe dla ich członków, jak i na temat praktycznego organizowania się i wpływania na zmiany w polityce [advocacy]. Obecnie StreetNet zrzesza ponad 35 organizacji z 27 krajów. Bierze udział w międzynarodowych forach, między innymi w Międzynarodowej Organizacji Pracy, oraz zorganizowała międzynarodową kampanię Miasta Klasy Biznes dla Wszystkich. Celem tej akcji jest zakwestionowanie polityki globalnych miast, „World Class Cities” i stworzenie nowej, bardziej inkluzywnej koncepcji miasta dla wszystkich, z udziałem sprzedawców ulicznych i innych ubogich mieszkańców miast. Akcja szczególnie skupia się na handlarzach ulicznych i kobietach⁹⁷.

Głównym i często jedynym zasobem wielu ludzi jest ich zdolność do pracy. Równościowe, sprawiedliwe i demokratyczne społeczeństwo wymaga wzmocnienia praw pracowniczych, w tym praw do samoorganizowania się. Kobiety są szczególnie zaangażowane w tworzenie nowych form organizacji pracowniczych, w skład których wchodzi zarówno formalni jak i nieformalni pracownicy, w tym organizują działalność zarówno wokół niewynagradzanej pracy domowej jak i pracy płatnej. Jedną z pierwszych takich organizacji była SEWA, dzisiaj jest już wiele podobnych organizacji. Zarejestrowana jako związek zawodowy, SEWA pod kilkoma względami znacznie się odróżnia od związków. Przede wszystkim w przeciwieństwie do wielu związków skupiających przedstawicieli jednego zawodu, SEWA zrzesza pracownice bardzo różnych zawodów, od handlarek ulicznych po hodowczynie bydła zarodowego. Ponadto organizuje robotnice, które nie pracują w fabrykach. W gospodarce nieformalnej kobiety często pracują we własnych domach, jako służące pracują w domach innych osób, jako robotnice rolne na polach, a jako handlarki na ulicach, lub jako osoby samozatrudnione w swoich własnych mikro przedsiębiorstwach. Po trzecie, organizują się nie tylko w celu podwyżki płac czy innych uprawnień związanych z pracą w firmie, ale na rzecz zaspokojenia szeregu ich potrzeb rozwojowych, takich jak edukacja, szkolenia, mikro finanse, czy na rzecz zabezpieczeń społecznych, opieki nad dziećmi, rozwijając tym samym bardziej zintegrowane podejście. To jak i do czego SEWA się organizuje jest uwarunkowane potrzebami kobiet⁹⁸.

Wdrażanie praw społecznych i ekonomicznych jako cel polityki gospodarczej

Drogą do przeobrażenia polityki gospodarczej tak, aby wspierała sprawiedliwy, równościowy i demokratyczny rozwój jest podporządkowanie jej celom wdrażania praw socjalnych i ekonomicznych.

96 Agarwal, Bina. *A Field of One's Own: Gender and Land Rights in South Asia*. Cambridge University Press. 1994

97 Renana Jhabvala. „Poor Women Organizing Themselves for Economic Justice”.

98 Ibidem

Zgodnie z Międzynarodowym Paktem Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (ICESCR)⁹⁹ rządy są zobowiązane do systematycznego wdrażania tych praw wykorzystując przy tym maksimum dostępnych im środków. Ale te zobowiązania nie są pierwszą sprawą, jak przychodzi do głowy ministrom finansów, którzy mogą nawet o nich nie wiedzieć, a jeśli wiedzą, to uważają, iż wspieranie rozwoju gospodarczego rozwiąże ten problem. Kryzys finansowy, żywnościowy i opałowy pokazały, że nie ma to odzwierciedlenia w rzeczywistości.

Należy zwracać bezpośrednią uwagę na wdrażanie praw ekonomicznych i społecznych, które są oparte na zasadach: niedyskryminacji i równości; subsydiarności, zakazie nadawania prawu mocy wstecznej i ochronie praw nabytych, odpowiedzialności, uczestnictwie i przejrzystości [nondiscrimination and equality; minimum essential levels; non-retrogression; accountability; participation and transparency]¹⁰⁰

Podstawą wszystkich zobowiązaniach państw do przestrzegania praw człowieka jest zasada równości i niedyskryminacji. W Uniwersalnej Deklaracji Praw Człowieka czytamy:

Każdy człowiek posiada wszystkie prawa zawarte w niniejszej Deklaracji bez względu na jakiegokolwiek różnice rasy, koloru, płci, języka, wyznania, poglądów politycznych i innych, narodowości, pochodzenia społecznego, majątku, urodzenia lub jakiegokolwiek innego stanu.¹⁰¹

CEDAW zabrania dyskryminacji kobiet we wszystkich jej formach i zobowiązuje państwa aby „bezwzględnie i za pomocą wszystkich dostępnych środków podejmowały działania na rzecz eliminacji dyskryminacji (Artykuł 2). Jest więc jasne, iż nie chodzi tylko o to, aby usunąć dyskryminujące przepisy, ale także o to, aby polityki nie miały dyskryminujących skutków. CEDAW wymaga, aby państwa wdrożyły formalną jak i substancywną równość, i uznały, iż formalna równość nie jest wystarczająca, aby państwo wypełniło swoje pozytywne zobowiązania osiągnięcia substancywnej równości kobiet i mężczyzn¹⁰².

Państwa, które są stronami Konwencji o Prawach Socjalnych, Ekonomicznych i Kulturalnych są zobowiązane zapewnić wdrożenie każdego z praw w podstawowym niezbędnym zakresie. Oznacza, to, iż państwo, w którym określona ilość osób jest pozbawiona dostępu do podstawowych produktów żywnościowych czy do opieki zdrowotnej – de facto nie wypełnia swoich obowiązków wynikających z Konwencji.¹⁰³ Nawet w sytuacji ograniczonych środków państwa muszą wywiązywać się ze swoich

99 Polskie tłumaczenie Paktu dostępne na

http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/Miedzynarodowy_Pakt_Praw_Gospodarczych_Spolecznych_i_Kulturalnych.pdf

100 Radhika Balakrishanan i Diane Elson, Auditing economic policy in the light of obligations on economic and social rights. Essex Human Rights Review. Vol 5, no 1, 2008. URL

<http://www.cwgl.rutgers.edu/globalcenter/publications/auditing.pdf>

101 Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, artykuł 2. Polskie tłumaczenie URL

http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf

102 CEDAW, Ogólna Rekomendacja 25, paragraf 8.

103 Komitet Praw Ekonomicznych, Społecznych i Kulturalnych (CESCR) , Ogólny Komentarz 3, paragraf 10.

obowiązków wobec najsłabszych grup społecznych.

Zgodnie z dominującym konsensusem, państwom nie wolno podejmować wstecznych retroaktywnych rozwiązań, mających wpływ na prawa nabyte. Przykładem takich rozwiązań są cięcia w wydatkach publicznych na usługi które zapewniają realizację praw, lub cięcia podatków, które są niezbędne dla sfinansowania tych zobowiązań. Jeśli takie retroaktywne rozwiązania są planowane z rozmysłem, państwo musi udowodnić, iż „były one wprowadzone po rozważeniu wszystkich innych dostępnych alternatyw, są uzasadnione w odniesieniu do całości praw zapewnionych przez Konwencję, oraz przy maksymalnym wykorzystaniu dostępnych środków”¹⁰⁴. Na przykład cięcia wydatków na ochronę zdrowia i edukację, przy wzroście wydatków na zbrojenia oznacza naruszenie zasady ochrony praw nabytych.

Ważny jest także proces za pomocą którego polityki są podejmowane i wdrażane. Komitet Praw Ekonomicznych, Społecznych i Kulturalnych wskazał, iż „międzynarodowa normatywna rama praw człowieka zawiera prawo tych, których dotyczą decyzje do udziału w procesach ich podejmowania”¹⁰⁵.

Komitet podkreślił także, iż „prawa i obowiązki wymagają odpowiedzialności za ich wdrażanie ... jakkolwiek mechanizm odpowiedzialności będzie zastosowany, musi on być dostępny, skuteczny i przejrzysty”.¹⁰⁶

W kontekście kryzysu ekonomicznego szczególne znaczenia ma prawo do pożywienia, do pracy, do standardu życia. Nie można tych praw wdrożyć w trybie natychmiastowym, ale wszędzie można zmierzać w kierunku postępu we wdrażaniu tych praw, nadając przy tym priorytet dla wdrażaniu tych praw, które dotyczą grup najbardziej pokrzywdzonych, oraz wprowadzając uchwały i rozporządzenia, które uczynią z nich gwarantowane mocą prawa uprawnienia¹⁰⁷. Jak pokazuje przykład kampanii przeciwko przemocy wobec kobiet, globalna mobilizacja może przyczynić się do wdrażania prawa [człowieka]. Za pomocą takich mobilizacji możemy się przyczynić do wdrażania ekonomicznych i socjalnych praw człowieka.

Reformowanie „ekonomicznego rozumu”

Bez fundamentalnych przeobrażeń myśli ekonomicznej trudno będzie zaprojektować polityki, które zapewnią równościowe, sprawiedliwe i trwałe gospodarki. Ten rodzaj myślenia ekonomicznego jaki dominuje w okresie neoliberalizmu z rozmysłem ignoruje kwestie równości wyników produkcji. Kryterium sukcesu jest maksymalizacja wyniku z dostępnych wkładów. Dystrybucja wyników jest sprawą drugorzędną. Zakłada się, iż działania rządów [usługi publiczne] są obciążone kosztami i wiążą się z nieefektywnością (mierzoną wynikiem produkcji i usług) w porównaniu z rezultatem osiąganym

104 CESCR, Ogólny Komentarz 3, paragraf 9; CESCR Ogólny Komentarz 12, paragraf 45; CESCR Ogólny Komentarz 14, paragraf 32; CESCR, Ogólny Komentarz 15, paragraf 19

105 ONZ, Komitet Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych. 2001. Paragraf 12, UN Doc E/C 12/2001/10

106 ONZ, Komitet Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych. 2001. Paragraf 14, UN Doc E/C 12/2001/10

107 Diane Elson, Economics for post-crisis world: putting social justice first.

przez konkurencyjne rynki. W żargonie neoklasycznych ekonomistów działania rządów „znieszczałać” rynki, a idealnym wzorem są konkurencyjne rynki, co do których zakłada się iż mogą funkcjonować bez żadnych rządowych interwencji. Ale konkurencyjna gospodarka nie ogranicza nierówności, a nawet nie gwarantuje fizycznego przetrwania podmiotom, które w jej ramach konkurują. Bankiety i głód mogą współistnieć, nie ma niczego, co mogłoby do tego nie dopuścić. Amartya Sen ujmuje ten problem jako niedoskonałość mechanizmu uprawnień [w oryginale *entitlement failure* – przez analogię z *market failure*]¹⁰⁸. W konkurencyjnej gospodarce nie ma niczego, co kierowałoby ją w stronę realizacji praw ekonomicznych i socjalnych. Toteż należy włączyć koszty nierówności, nie tylko jeśli chodzi o równe szanse, ale także w obrębie wyników¹⁰⁹. Ponadto, analiza kosztów i korzyści powinna być stosowana tylko w szerszych ramach praw człowieka. Różne projekty założeń programów politycznych [policy options] najpierw powinny być ocenione z punktu widzenia zgodności z prawami człowieka, a tylko te, które przeszły ten test mogą być poddawane analizie kosztów i korzyści¹¹⁰.

Ponadto zarówno nakłady jak wyniki należy oceniać z holistycznej perspektywy, biorąc pod uwagę zarówno nakłady i wyniki w produkcji na rynek jak i nakłady i wyniki pozarynkowe. Podejście to zyskało popularność w dyskursie ochrony środowiska. Ale nie bierze się go jeszcze pod uwagę jeśli chodzi o usługi jakie wytwarza niewynagradzana praca domowa i praca na rzecz lokalnych społeczności. Możemy tu spróbować czegoś nowego. Tak jak domagamy się budżetów czasu gospodarstw domowych, czy satelitarnych rachunków pracy opiekuńczej, możemy także domagać się ocen inwestycji czy ocen reorganizacji produkcji i usług pod kątem ich wpływu na pracę opiekuńczą, np. czy dana inwestycja czy reorganizacja zwiększy czy zmniejszy wymagany czas pracy opiekuńczej.

[...] Wykluczenie polityki z ekonomii było wpisane w projektowanie i wdrażanie polityki ekonomicznej. Wcześni ekonomiści polityczni pisali traktaty na temat ekonomii politycznej, a nie tylko na temat ekonomii. Wskaźniki takie jak PKB, czy obroty giełdy NASDAQ czy giełdy Sensex w Indiach jako pomiar stanu rynku należy zastąpić innymi wskaźnikami, na przykład wskaźnikiem powinna być liczba niedożywionych dzieci, czy liczba bezrobotnych i głodujących osób¹¹¹.

W ostatnim czasie, a szczególnie podczas kryzysu przemieściły się ośrodki władzy ekonomicznej. Zarówno na Północy jak na Południu zachodzą dramatyczne przeobrażenia w profilach PKB¹¹². Za stołami negocjacyjnymi COP 15 czy G 20 w Pitsburgu czy w Davos pojawiły się nowe kluby globalnych graczy.¹¹³ Niestety nowe kluby zachowują się tak samo jak stare kluby i opowiadają się za powrotem

108 Amartya Sen. *Poverty and Famines. An Essay on Entitlements and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press.

109 Richard Wilkinson i Kate Pickett. *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better?* Londyn. 2009

110 Radhika Balakrishnan i Diane Elson, *Auditing economic policy in the light of obligations on economic and social rights*. Essex Human Rights Review. Vol 5, no 1, 2008.

111 Dobrobyt powinien być mierzony za pomocą takich wskaźników jak Wskaźnik Narodowej Szczęśliwości [GNH Index] w Butanie, „Gdzie jest więcej szczęścia niż bogactwa”. *Development Magazine*. The Legatum Prosperity Index; Komisja do spraw Pomiaru Działalności Ekonomicznej i Społecznego Postępu uważa, iż do pomiaru dobrostanu należy używać nie tylko obiektywnych ale i jakościowych wskaźników.

112 Mythili Bhusurnath „Annus not so horribilus”. *The Economic Times*. 2 września. 2009. 4

113 2009 United Nations Climate Change Conference in Copenhagen. „In Davos Signs of Shifts in Global Power. *New York*

do „normalnego” stanu przed kryzysem¹¹⁴. Te nowe kluby czy porozumienia handlowe integrują regionalne gospodarki, toteż powinniśmy się angażować w ich przeobrażanie. Stanowią one nowe przestrzenie polityczne dla reform, w tym nowe możliwości wprowadzenia praw, które chronić będą grupy wykluczonych, pracowników, a przede wszystkim kobiety.

Ponadto, przeobrażenie bipolarnego czy jedno-polarnego świata wymaga także przeobrażenia karteli, takich jak kartel pszenicy, kartel ropy, czy nawet kartel odpadów. Za pośrednictwem narzędzi wirtualnej komunikacji, które należy skonstruować, powinniśmy na wszystkich kontynentach dzielić się informacjami o cenach podstawowych produktów jak zboża czy woda, aby rozproszyć ośrodki władzy i uniemożliwić monopolom zмовy cenowe¹¹⁵.

Wnioski

Na koniec, jeśli przeanalizujemy brak sukcesu ruchu feministycznego w przeobrażaniu „ekonomicznego rozumu” to wiąże się on z brakiem silnego, wspólnego, zjednoczonego głosu, usytuowanego w poszerzających się organizacyjnych przestrzeniach. Prowadzi to do wniosku, iż zorganizowany głos i silna, międzynarodowa kampania skupiona na jednym celu wprowadzenia polityk ekonomicznej demokracji i ekonomicznej sprawiedliwości jest niezbędna, aby usunąć przyczyny deprivacji i ubóstwa kobiet.

Nie ma jednej drogi do równościowego, sprawiedliwego i trwałego rozwoju. Ale w wielu krajach kobiety zaczęły budować takie drogi zarazem po nich idąc. Cele i wskaźniki mogą nam w tym pomóc, ale tylko wtedy gdy będą osadzone w ramach szerszej wizji czym jest, i czym mógłby być rozwój. Mamy nadzieję, iż nasze rozważania wzbudzą owocne dyskusje o tym jak przejść z kryzysu do równości. To jest nasze niedokończone zadanie, aby zainterweniować i przeobrazić ekonomię i gospodarkę.

Tłum. Ewa Charkiewicz

Dane bibliograficzne tego tłumaczenia:

Devaki Jain i Diane Elson oraz Marzycielki z Casablanki. Wizje lepszego świata: od kryzysu ekonomicznego do równości. Tłum. Ewa Charkiewicz. Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego 2011 (2010). URL http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0106jain_elson.pdf

Times, 27 stycznia 2010.

114 Devaki Jain, „Gendering the Macro-economic Sky”. Referat przedstawiony na Spotkaniu Międzyrządowym Wysokiego Szczebla na temat przeglądu regionalnego wdrażania Platformy Działania z Pekinu i jej globalnych i regionalnych rezultatów. 16 – 18 listopada 2009, Bangkok, str. 3

115 Trzeci Szczyt IBSA (India, Brazylia Afryka Południowa), Delhi, Październik 2008. Deklaracja dostępna na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych Indii.

